

SERIE U.

BALI EN LOMBOK.

N°. 59.

GRONDENRECHT VAN DESA DJOELAH (1889).

Ontleend aan F. A. Liefcrinck's Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali.

Het land gelegen ten oosten van de kaap Pondjok-batoe, bekend onder den naam van „dangin-Pondjok”, draagt een geheel ander karakter dan het overig gedeelte van Boelèlèng, is daarvan gescheiden door eene woeste en onbewoonde streek. Het hangt daarentegen nauw samen met de desa's van het ten zuiden daarvan gelegen Batoergebergte, die ten opzichte van het grondbezit zeker ook merkwaardige bijzonderheden aan het licht zouden kunnen brengen, doch waartoe, helaas, het onderzoek zich niet kon uitstrekken, daar zij tot het onafhankelijke rijkje Bangli behooren. Het zijn deze desa's van oost-Boelèlèng waar de band tusschen de verschillende inwoners nog het hechtst is, waar vreemdelingen zooveel mogelijk geweerd worden, althans geheel buitengesloten blijven van de regeling der desa-aangelegenheden.

Eene daarvan is Djoelah, eene desa die reeds sinds vele eeuwen bestaat. Het gebied dier desa is niet groot, en de gronden die eenigszins gunstig gelegen zijn, worden alle, jaar in jaar uit, bebouwd met djagoeng, katoen, peulvruchten en tabak. Het terrein is zacht glooiend, maar door gebrek aan bevoeiingswater kunnen geene sawahs worden aangelegd. Alle velden zijn geheel in desabezit gebleven, en behooren dus aan alle inwoners collectief toe. Zij worden tusschen de leden der desavereeniging gelijkelijk verdeeld, doch eens om de tien jaren wordt alles weer bij elkaar gedaan, en heeft eene nieuwe verdeling plaats; het laatst gebeurde dit in 1886.

In dien tusschentijd wordt aan de verdeling niet getornd; komen nieuwe leden in de desavereeniging, zoo moeten zij wachten tot de loopende termijn verstreken is alvorens zij een aandeel in den bouwgrond kunnen krijgen, tenzij een of meer aandeelen nog beschikbaar zijn, dan wel door sterfte of andere oorzaak open komen, die dan door de nieuwelingen in gebruik kunnen genomen worden. De leden der desavereeniging, thans 127 in getal, zijn gerangschikt naar den duur van hun lidmaatschap. Iemand die in de desavereeniging wordt opgenomen komt onder aan de lijst te staan, en schuift op naargelang de boven hem staanden sterven of de desa verlaten. De verdeling

der gronden nu heeft als volgt plaats. Het bebouwde gedeelte van het desagebied wordt in kleine stukken verdeeld, zooveel mogelijk van gelijke grootte, en wier aantal meer dan het dubbele bedraagt van dat der desaleden. Ieder mag dan op zijne beurt daarvan een veld uitkiezen, de leden van het desabestuur, dat zijn daar degenen die het langst het lidmaatschap bekleed hebben, het eerst, en zoo vervolgens, zoodat hij die het kortst lid van de vereeniging is geweest het laatst aan de beurt komt. Bij het uitkiezen van het tweede veld wordt juist de omgekeerde volgorde in acht genomen als de eerste keer, doende dan de leden van het bestuur het laatst eene keuze. Van de gronden die na deze verdeeling nog overblijven, dat zijn natuurlijk de allerslechtste, kunnen de leden der desavereeniging ook een deel in bewerking krijgen tegen betaling eener geringe som aan de kas der vereeniging, in afwachting dat nieuw bijkomende leden ze reclameeren.

De klapper- en lontarboomen gaan in deze verdeeling niet mee, zij blijven het eigendom van hem die ze geplant heeft. Andere vruchtboomen volgen bij de verdeeling den grond waarop zij staan. Hieraan wordt het toegeschreven, dat in deze streek zoo weinig vruchtboomen voorkomen. Opvallend is het bijv., dat op dit desagebied bijna geen soemagaboomen (de soemaga is een kleine sinaasappel) worden aangetroffen, met welken aanplant in de aangrenzende desa's goede zaken worden gemaakt, want één boom levert jaarlijks voor eene waarde van 5 à 6 rijksdaalders aan vruchten op. Ook heeft de elke tien jaren hernieuwde verdeeling der velden hier een slechten invloed op de bewerking van den grond, in welk opzicht deze desa ten achteren staat bij andere desa's in dezelfde streek gelegen. Djoelah is trouwens de eenige desa in de afdeelingen Boelèlèng en Djambra waar communaal bezit met periodieke verdeeling voorkomt.

Het ontstaan dezer gewoonte is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat de vroegere inwoners gemeend hebben op die wijze het belang van allen het best te behartigen, door niet alleen te zorgen, dat te allen tijde ieder inwoner grondbezitter was, maar ook dat zooveel mogelijk de waarde van ieders aandeel even groot bleef. Djoelah is eene ouderwetsche desa, de voorvaderlijke gewoonten en instellingen worden er zeer streng in acht genomen, en deze zijn het die een hinderpaal in den weg hebben gesteld aan het zich scherper afscheiden van de individueele rechten der bewoners, hetwelk anders reeds lang had moeten plaats vinden, vooral in eene desa waar de hoeveelheid bouwgrond in verhouding tot het aantal inwoners gering is. De nadeelen van de tienjaarlijksche verdeeling doen zich wel gevoelen, zooals boven reeds bleek, doch nog niet sterk genoeg om de kracht der gewoonte, die zich verzet tegen alle verandering in den bestaanden toestand, geheel te breken. De bepaling dat de klapper- en lontarboomen blijven behooren aan degenen die ze geplant hebben, kan reeds als eene eerste concessie aan het individueele bezit beschouwd worden.

SERIE U.

BALI EN LOMBOK.

N°. 60.

GEGEVENS UIT GIANJAR (1930—1933).

Uittreksels uit het journaal, gehouden door den controleur van Gianjar, H. K. Jacobs, van Januari 1930 tot Mei 1933.

11—20 Januari 1930.

In Bedjeng enz... Patoes¹⁾ wordt opgebracht door alle gehuwden; weduwnaars met erf of petjatoe werken niet, doch*geven wel bijdragen; hebben zij geen erf of petjatoe dan vervalt ook die bijdrage. Wordt iemand, die al in de bandjar woont, lid van de bandjarvereniging dan betaalt hij als entree (pemopogan) 125 kèpèng; wordt een vreemdeling lid dan wordt het entree vastgesteld naar de bezittingen van de bandjarvereniging. De desavergaderingen worden alleen door de klians bijgewoond als vertegenwoordigers van de bandjars; alleen bij uitzondering worden de desaleden ter vergadering geroepen.

In eenige bandjars wordt van elk nieuw lid een entree geheven van 200 kèpèng; men noemt deze bijdrage naeaban. In andere bandjars wordt de entree berekend door de bandjar-bezittingen te deelen door het aantal bandjar-leden; deze bijdrage heet pemopogan. Sedert de toevoeging van Tampaksiring aan Gianjar werd door den poenggawa dezelfde patoes-regeling ingevoerd als van Gianjar, nl. dat alle gehuwden patoes betalen; in de praktijk volgt men echter nog steeds de oude regeling, dat alleen erf- en petjatoe-sawahbezitters bandjarlid zijn en patoes opbrengen.

21—31 Januari 1930.

Naar Soekawati... 's Morgens den Raad Kerta voorgezeten... Met elke volle maan wordt een desa-vergadering gehouden in de balé-agoeng. 's Ochtends maakt men eerst het poera-erf schoon; daarna eet men boeboeh tadjok in de balé-agoeng. De koebajan zorgt voor deze pap²⁾; daarvoor heeft hij van de desa een tenah

¹⁾ Lijkverbrandings-bijdragen in natura. „Men noemt de bandjarvereniging ook wel sekaha patoes of bandjar patoes, waaruit wel blijkt, welk een belangrijke plaats dit onderdeel van de bandjartaak inneemt". (Korn, Adatrecht van Bali, blz. 137). — Noot van de commissie.

²⁾ Wat is de betekenis van dit pap eten? [Ass. res. Korn]. Hierop kon men mij geen antwoord geven. [Contr. Jacobs]. — Aanteekeningen in margine.

sawah in gebruik gekregen. Aan het hoofd van de vergadering zit de kebajan; tegenover dezen persoon de pemangkoe; naast den koebajan zit de bendesa; naast den pemangkoe zit de perbikel. De desaleden zitten verder naar believen. Is de kebajan verhinderd om de vergadering bij te wonen, dan gaat die niet door. Men heeft 150 tegal desa, die men nu in 200 stukken wil verdeelen, omdat er 50 gehuwden bijgekomen zijn, die een stuk bouwveld vragen. De verdeeling kan echter nog niet doorgaan, omdat vier personen beweren, dat zij geen tegal-ajah in gebruik hebben, doch dat die bouwvelden aan henzelfden persoonlijk toebehooren. Men zal trachten om deze zaak in de desa zelf tot een oplossing te brengen. Een weduwe krijgt drie jaar den tijd om een sentana te zoeken. In Taro en de desa's onder den perbikel van Taro heeft men niet één triwangsas. In Taro Kadja, Tatag, Belong en Patas wordt een sentana niet „geperast”¹⁾, alleen wordt het in de desa en bandjar bekend gemaakt. In Taro Klod, Ked en Pakoesebe is peras van een sentana wel noodig. Het peras wordt achterwege gelaten, omdat men bang is om na den dood zijn kind niet meer terug te zien.

De kebajan helpt bij de feesten in de poera Oelon Soewi, poera bedoegoel, poera sanghiang tegal en poera dalem. De waardigheid van kebajan vererft in de familie. In Taro Klod wordt bij een huwelijk na het mesakapan²⁾ een offer aangeboden in de poera desa; dit offer heet sesantoen mekandal en bestaat uit gekookte rijst, pisang, klapper, wit garen, 2 kippen en 250 kèpèng.

Hoe groot de invloed van den kebajan is, blijkt uit het volgende. Toen de dam Taro gemaakt werd onder leiding van de pekasehs, zonder den kebajan daarin te kennen, schoot het werk niet op; nadat de kebajan er bij gehaald werd, kwam de dam in zes maanden gereed.

11—20 Februari 1930.

... naar Tegallalang en met den poenggawa naar Kendaran. De afkoop-heerendienst is hier geheel binnen. De sentana behoeft niet „geperast”¹⁾ te worden, doch moet wel in de bandjar bekend gemaakt worden. Men behoeft niet meer bijdragen te geven aan de desa, indien men een petjatoe-sawah heeft.

Vóór de klasseering waren de woonerven communaal bezit; nu zijn die erven in naam individueel bezit; verkoop en verpanding mag niet plaats hebben, terwijl de desa het tjampoet-recht uit-

1) Pèras = adoptie van een erfgenaam bij ontstentenis van zoons, om naasting door den vorst (tjampoet) te voorkomen; zie Adatrechtbundel XV, 156; verder s.v. in het registerdeel XXX. Volgens Van Eck: „losprijs, die pleegouders voor een aangenomen kind betalen, en dat daardoor hun wettig eigendom wordt”: Proeve Bal.-Holl. Wdb. Verg. nog Korn, Adatrecht van Bali, s.v. pras. — Noot van de commissie.

2) Zie Korn, Adatrecht van Bali, s.v. masakapan. — Noot van de commissie.

oefent. Het gevolg is, dat de erven in de landrente zijn aangeslagen. Bij navraag bleek men de erven weer als communaal bezit te willen doen registreren¹⁾.

In de desa's Margatengah, Seming, Pilan en Penjabangan bestaat het eigenlijke desabestuur uit: 2 kebajans, 2 kebaoe's, 2 kesinggoekans, 2 penjarikans, 2 pemaloengans, 2 pengoehoeans, 2 pengedjoekans, 2 pelahians²⁾. Zij regelen alle desa- en poera-zaken; zoo zorgen de drie eerstgenoemden met hun vrouwen voor de offers in de tempels. Men heeft geen pemangkoe voor de tempels. Sterft de kebajan, dan schuiven alle waardigheidsbekleeders een plaats naar boven; de sentana van den kabajan wordt pelahian.

Door ons bestuur werd een klian bandjar aangesteld, die hier vroeger niet bestond. Men gebruikt het wijwater van de pedanda's; de lijken worden echter niet verbrand, doch begraven.

In de desa's onder den perbekel van Kerta zijn de woonerven en de bouwvelden communaal bezit.

21—28 Februari 1930.

's Middags naar Pajangan. Vergaderd met den poenggawa, den klian en desamenschen van Pengadji. Het desabestuur bestaat uit: 1 kebajan, 1 kebaoe, 1 kesinggoekan, 1 pider tevens penjarikan, 1 kemaloengan, 1 pengedjoekan, 1 kesinoman, die telkens voor een half jaar aangewezen wordt. Bij vacature schuift alles een plaats naar boven met uitzondering van den kesinoman. Als pengedjoekan wordt de oudste gehuwde man, die nog ongehuwde kinderen heeft, aangewezen. Wordt een der leden weduwnaar, of heeft hij geen ongehuwde kinderen meer, dan moet hij aftreden. Dit bestuur heet de paradjoeroe of djoeroe desa. Alleen de djoeroe desa mogen in de godenhuisjes komen, geholpen door de dehe troena.

Van ouds bestaat hier de klian bandjar; hij zorgt alleen voor de soeka-doeka-diensten (lijkverbranding, tandenvijlen, slametan in de eigen sanggah). In de poera balé agoeng en poeseh heeft men geen pemangkoe; in de poera dalem wel, maar deze poera wordt gedeeld met bandjar Seme, dat voor het onderhoud zorgt. Pengadji zorgt voor het onderhoud van de poera poerwa-boemi; hier is een pemangkoe.

De kebajan is de voorzitter van de desavergadering; hij is getuige van de offers; hij brengt de godheid van de poera desa en poeseh buiten het godenhuisje; hij geeft bevelen aan de andere leden van het desabestuur voor feesten en offers, hij legt boeten op, die geïnd worden door den pider. De kebajan, kebaoe, ke-

¹⁾ Dit dient ook in het belang van blijvende hechtheid van het dorpsverband te worden hersteld. — Bijgevoegde aantekening van ass. res. Korn.

²⁾ Is er niet nog een tweetal; meestal zijn er drie groepen van 6. [Ass. Res. Korn]. Er zijn nog 2 pengitoekan, die bij elk feest uit de krama desa gekozen worden [Contr. Jacobs]. — Aantekeningen in margine.

singgoekan en pider krijgen samen $\frac{1}{3}$ van de offers als boekti; de rest wordt gelijkelijk verdeeld tusschen de kema-loengan, pengedjoekan, kesinoman en desalieden.

Als een dehe of troena huwt, moest de man vroeger een kalf aan de poera desa geven; dit kalf wordt als offer geslacht. Sedert 1925 is dit veranderd in een bedrag van 1000 kèpèngs, omdat de slachtbelasting à f 5 te zwaar was. Nu legt men al die bedragen bij elkaar en eens per jaar slacht men een kalf; wat er te kort is, wordt door de desa bijgepast.

Krama desa zijn bezitters van een erf of sawah petjatoe. Bij de klasseering zijn de karang desa als karang tetamijan ingeschreven. De menschen verzoeken om deze fouten te herstellen.

Het tjampoet-recht¹⁾ van de erven wordt door de desa uitgeoefend; verkoop en verpanding van een erf zijn verboden.

De ajahan van de poera poerwa boemi zijn de krama desa; alleen bij zware herstelling als b.v. na de aardbeving vraagt men hulp aan de gehuwden, die geen krama desa zijn.

Een weduwe krijgt 3 jaar tijd tot haar zoon volwassen is of de dochter trouwt, of om een sentana te zoeken. Blijft zij na 3 jaar in gebreke, dan wordt door de desa iemand als sentana aangewezen; men zoekt eerst onder de familie van den man, daarna onder de familie van de vrouw, en daarna komt ieder ander in aanmerking, doch men moet uit Pengadji zijn.

De kebajan en zijn vrouw behoeven geen brahmaansch wijwater te gebruiken; de anderen wel.

De lijken worden verbrand.

26 Februari. Naar Wanajoe... 's Middags naar Pajangan en met Ida Poetoe Maron en den poenggawa naar de poera poeseh baléagoeng van Pengadji en de poera poerwa boemi. In dezen tempel heeft men een gedong voor Betara Poerwa Boemi en een méroe toempang solas voor Betara Goenoeng Raoeng, ook genaamd Sanghiang Agni Djaja. Volgens Ida Poetoe Maron vindt men den laatsten naam vermeld in de poerana van de Poera Poeseh Sading in Mengwi, welke poerana afkomstig is van Bantiran (Boeléléng)²⁾.

In de poera baléagoeng-poeseh heeft men een baléagoeng voor de krama desa en één voor de dehe-troena. De laatste baléagoeng is in tweeën verdeeld, nl. een deel voor de meisjes en een ander deel voor de jongelingen. Voor de poerapoort heeft men een titigonggang. In dezen tempel zijn een méroe met 3 toempangs voor de overleden kebajans, die buitengewoon goed waren; een méroe met 7 toempangs voor Betara Madé, die een tijger als rijdier gebruikt; een padmasana voor Betara Goenoeng Agoeng, Betara

1) Zie boven, blz. 349, noot 1. — Noot van de commissie.

2) Agni-djaja vindt men in de godsdienstige litteratuur tal van keeren (zie o.a. bij de Sadkahjangan: hijang ring Lompiang batara agni-djaja sandjata danta). — Bijgevoegde aantekening van ass. res. Korn.

Boedjangga Sakti en Betara Boedjangga Loewih; pesimpangan s voor de Betara's Goenoeng Pingid, Baboean di Kajoe, Maspait, Madjapait, Pondjok Batoe en Tengah Segara. Er is geen pemangkoe.

1—10 Maart 1930.

In de desa Penjabangan heeft men als djoeroen desa: 2 kebajans, 2 kebae's, 2 kesinggoekans, 2 pemasangan tevens pengedjoekean, 2 pengitoekean. De twee jongste krama-desa worden pengitoekean; zij moeten de specerijen en het vleesch stampen bij de feesten. De twee op-twee-na jongste krama-desa worden pengedjoekean; zij moeten het varken, dat geofferd wordt, vangen; tevens zijn zij pemasangan, omdat de desa te weinig menschen telt; in deze functie moeten zij het varken slachten. De kebajan, kebae en kesinggoekan bieden de offers aan de goden aan (ngantebang). Bij elk feest wordt èèn van de krama desa als saja (boodschapper) aangewezen. Elke maand met tilem wordt een saja-tilem uit de krama desa aangewezen; deze brengt de gewone bevelen in de desa rond.

Wordt de kebajan, kebae of kesinggoekan weduwnaar, of heeft hij geen ongehuwde kinderen meer, of huwt een kleinkind van hem, dan moet hij aftreden. Alle waardigheidsbekleeders schikken een plaats naar boven op; de oudste krama desa wordt kesinggoekan. Komt er een nieuwe krama desa, dan treedt de pemasangan tevens pengedjoekean af en wordt gewoon krama desa; de pengitoekean wordt pemasangan tevens pengedjoekean, en het nieuwe lid wordt pengitoekean.

Op de sangkepan van manis galoengan zitten de kebajans aan het hoofd; dan volgen de kebae's, kesinggoekans, de krama desa naar ancienniteit, de pemasangan tevens pengedjoekean, en aan het benedeneind de pengitoekean. Op gewone vergaderingen zit men door elkaar.

De bezitters van een erf en een tegal zijn krama desa. Er zijn 35 erven en 35 tegals. Sterft een krama desa, dan volgt zijn sentana hem op. Dit is de oudste zoon. Ontbreken zoons, dan komt iemand uit Penjabangan in aanmerking; is die er ook niet, dan mag iemand van buiten als sentana optreden. Is de nieuwe krama desa uit Penjabangan afkomstig, dan betaalt hij 40 kèpèngs ketjingkrem aan de desakas; is hij buiten Penjabangan afkomstig, dan betaalt hij 1000 kèpèng als bijdrage voor de gamelan van de desa.

De desa zorgt voor de volgende poera's: poeseh, balé-agoeng, dalem, benoewa (de godheid heet Betara di Benoewa; odalan op rebo legi woekoe prangbakat en sabtoe kliwon woekoe landep), panti Goenoeng Koenjit (godheid onbekend, odalan op een Woensdag van sasih 6 of 7, als de padi vrucht zet), poeseh Sidem (godheid onbekend; odalan op een Woensdag op sasih 2), padang Poehoek (godheid onbekend, odalan valt samen met die van de poera poeseh Sidem), Oemadangkal (godheid onbekend, odalan op Woensdag-Wagé van de woekoe kelaoe), pengangan (voor het heil van het

vee, odalan op Woensdag-Paing van de woekoe oejé). In geen van deze poera's heeft men pemangkoe's; de paradjoeroe dèsa zorgt voor de aanbieding van de offers. De dehe¹⁾ troena helpen bij het opmaken van de offers. Voor de poort van de poera balé-agoeng heeft men een titigonggang²⁾.

De lijken worden begraven en niet verbrand; men gebruikt het wijwater van de brahmaansche priesters.

Van ouds bestond een klijan bandjar-patoes die zorgde voor de soeka-doeeka-diensten; verder regelde hij het uitkomen van de ajahan kedalem.

De poera-poesch-baléagoeng is de voornaamste tempel; men gebruikt die bij huwelijk, het ngoesaba, moeat emping en ngatoerin (na het padisnijden). Als een man uit Penjabangan een vrouw uit diezelfde desa schaakt, mogen zij vooreerst niet in de desa komen, daar de grond en de desa door die schaking warm geworden zijn. Er moet nu geofferd worden om alles weer koel te maken. Als het tilem is, moet het paar twee koeien aan de poera balé-agoeng laten geven; daarna mag het paar in het buitenste desa-gebied (de pondoks) komen. Daarna moeten zij een os aan de sanggah van den vader geven om thuis te mogen komen; het mesakapan heeft dan plaats of bij de vrouw thuis of bij den man; dat blijft hetzelfde. Daarna komt het mereboe in de poera balé-agoeng; het paar moet dan een varken, 200 patan rijst, 25 klappers aan die poera geven. Dan mogen zij pas weer in alle poera's komen. Is de man uit Penjabangan afkomstig en de vrouw niet, dan wordt slechts een koe aan de poera balé-agoeng gegeven. Is de vrouw uit Penjabangan afkomstig en de man niet, dan wordt slechts een koe, een os, een varken, 200 patan rijst en 25 klappers aan de poera baléagoeng gegeven. Is de vader van een der partijen gestorven, dan betaalt men in stede van 200 slechts 100 patan rijst.

6 Maart. 's Ochtends den Raad Kerta voorgezeten. 's Middags met Ide Poetoe Maron naar Taro. De baléagoeng bestaat uit elf roeangs en 12×2 stijlen. Het verhaal omtrent de verdeling van de baléagoeng van Pajangan-desa is hier onbekend; ook omtrent het ontstaan van de Halaman Sema wist men niets.

De desa zorgt voor de poera baléagoeng, poeseh, dalem, en de simpangan voor die van de poera dalem, de poera sanghiang alang (godheid onbekend), poera sanghiang tegal en de poera Batoe Renggong.

De kabajan, die eenigen tijd geleden overleden is, zal door zijn zoon worden opgevolgd; deze is echter nog jong; daarom treedt de pemangkoe, die familie van den kabajan is, voorloopig als kabajan op; de weduwe van de kabajan zorgt voor de boeboeh tadjoek.

Elke krama desa heeft twee tegals of een tegal en een sawah.

¹⁾ D ě h ě = d a h a, d a ā, zie register. — Noot van de commissie.

²⁾ Verg. blz. 358. — Noot van de commissie.

Ajahan kedalem verrichtten alleen de krama desa, die een tegal en een sawah bezaten. Zij die alleen tegals hadden verrichtten desadiensten. Zij die ajahan kedalem verrichtten, moesten ook desadiensten doen, doch als deze twee diensten tegelijk werden gevraagd dan ging de ajahan kedalem voor.

21—31 Maart 1930.

Er waren 19 akten van koop en verkoop ingeschreven; geen enkele akte van verpanding of pelais. Aan den poenggawa opgedragen om meer bekendheid te geven aan de voordeelen, verbonden aan het opmaken en inschrijven van deze akten op het districtskantoor.

... naar Tegallalang. Vergaderd met den poenggawa, den perbekel, klians en desamenschen. Uitgelegd, dat de ajahan kedalem alleen diensten presteeren voor de eigen poera's van de desa, dus niet voor de poera's van de vorsten, zooals de poera penataran die ten noorden van Tegallalang ligt en die een pesimpangan is van de poera penataran agoeng van Soekawati. Ook vrijwillig mogen daaraan geen diensten verricht worden¹⁾.

De sawah petjatoe ajahan kedalem behooren aan de desa, doch ieders verkregen rechten daarop moeten geëerbiedigd worden. Allen die een sawah petjatoe hebben, zijn tevens in het bezit van een erf. Zij worden ajahan dalem genoemd. Zij die alleen een erf bezitten heeten loemetènan. Zij die ook geen erf bezitten heeten pengempian. De ajahan dalem en de loemetènan zijn krama desa, tevens leden van de bandjar patoes. De pengempian zijn alleen lid van de bandjar patoes als zij gehuwd zijn.

In Tegallalang zijn de bijdragen voor de poera dalem van deze drie groepen personen dezelfde; in Klabang Moding en Abangan dragen alleen de ajahan dalem en loemetènan vol bij aan de poera dalem, terwijl de pengempian alleen bijdragen aan de pedagingan en niet aan de ramoean. In Gentong dragen de ajahan dalem en loemetènan vol bij; de pengempian dragen bij aan de pedagingan, terwijl van de ramoean zij alleen paras en roode steen bijdragen; dus geen atap, bamboe, klapperblaren, enz.

... een onderzoek ingesteld naar de instellingen en de adat in desa Margatengah. De paradjoeroe desa, ook genoemd pegoeroeandesa, bestaan uit: 2 kebajan, 2 kebae, 2 kesinggoekan, 2 penjarikan, 2 pemaloengan, 2 pengohoean; dan komen de krama desa, ook genoemd pemoegboeg: 2 pengedjoekans tevens pemsangan, 2 pelahians (de jongste krama desa), 2 pengitoean, die voor elk feest telkens opnieuw uit de krama desa worden gekozen.

Heeft een paradjoeroe geen ongehuwde kinderen meer, of trouwt een kleinkind van hem, dan moet hij ontslag nemen. De ontslagene

¹⁾ Iedere bemoeienis van den anak agoeng met deze pengajah kedalem moet zijn uitgesloten. Doch werken uit eigener beweging mag in geen geval worden tegengegaan, vooral indien de menschen deze penataran agoeng ook voor zichzelf van godsdienstige beteekenis achten [ass. res. Korn]. — Aanteekening in margine.

heet salain; hij behoeft geen diensten meer te verrichten en is vrijgesteld van het geven van bijdragen. Kebajan, kebae en kesinggoekan regelen de offers en bieden die aan de goden aan. De penjarikan schrijft de bijdragen op en ontvangt die. De pemaloengan koopt het varken en zorgt voor de betaling. De pengoehoean ontvangt de gekookte rijst. De pengedjoekan-pemasangan vraagt het varken en slacht het. De pelahian draagt het desavaandel. De pengitoe kan stampt het vleesch. Er is geen enkele pemangkoe.

Men heeft een poera desa, poeseh, dalem, banoewa en goenoeng Koenjit. In de poera banoewa zetelt Betara Sakti Gdè Ngeloerah Banoewa (volgens Idé Poetoe Maron is dit Betara Seri, zooals in de poera Besakih). In de poera goenoeng Koenjit zetelt Betara Goenoeng Koenjit.

Alle krama desa hebben een tegal en een woonerf.

Bij huwelijk moet men twee koeien aan de poera desa geven; de dieren worden levend aan de poera desa aangeboden, daarna geslacht en naar de poera dalem gebracht. Deze bijdrage heet bakatan. Verder moet de bruidegom tegenwoordig een pekèran¹⁾ van 5 pekoe aan den vader van de bruid geven; vroeger gaf men een os. Daarna heeft het merboe plaats; de gehuwden gaan naar de poera desa en bieden 2 kippen, een batok rijst, een klapper en 225 kèpèng aan.

De offers bij de feesten worden in negenen verdeeld. Hiervan krijgt de kebaran 1 aandeel, de kebae en kesinggoekan samen 1 aandeel. Dit heet boekti. De overblijvende 7 aandeelen worden opnieuw verdeeld onder de paradjoeroe en krama desa.

Voor de poort van de poera desa is een titigonggang. De dehe troena vergaderen elke maand in de poera desa. Zij maken de poera schoon en dragen de godheid als deze gaat baden. Verder helpen de dehe troena bij het koken en bij het maken van de offers. Voor de lijkbezorging gebruikt men geen wijwater van de brahmaansche priesters, doch men vraagt wijwater aan de poera dalem.

De lijken worden niet verbrand, doch begraven. De vrouwen worden op den rug liggende begraven, de mannen voorover liggend. Het lijk ligt met het hoofd naar het zuiden. De baléagoeng is met het hoofdeinde naar het noorden gebouwd.

De sentana wordt eerst geperast bij de sanggah thuis en daarna in de poera desa in bijzijn van den kebaran; daarna in de bandjar bekendgemaakt.

Zij die geen tegal hebben worden pengeroeb of roban genoemd.

Men heeft een slachtverbod voor dieren met 4 pooten na moeat emping (ongeveer sasih-9) tot het ngoesaba (ongeveer sasih-10).

¹⁾ Hetzelfde woord als pakérang = schandegeld? Zie Korn's Adatrecht van Bali s.v. — Noot van de commissie.

Dit verbod geldt niet voor dieren, die ten behoeve van de poera's geslacht moeten worden.

De begraafplaats is in 3 deelen verdeeld: 1e. *seme gdé*, bestemd voor kebajans, die normaal gestorven zijn en binnen 9 dagen begraven worden; 2e. *seme tjerik*, bestemd voor kebajans die niet normaal gestorven zijn, b.v. die langer dan een jaar ziek zijn geweest, schurft hebben, framboesia, en de kebajans die niet binnen 9 dagen begraven worden, en voor de andere menschen die normaal gestorven zijn; 3e. *seme bangsel*, bestemd voor de anderen, die langer dan een jaar ziek waren, schurft of framboesia hadden.

1—10 April 1930.

De anak-agoeng vraagt, of het njepi nog gevierd moet worden zooals tegenwoordig, zoodat niemand buiten mag loopen op straffe van beboet te worden door de bandjar; de menschen schijnen daaraan te ontgroeien; dit keer waren tientallen menschen op de sawahs. Misschien is het beter om, zooals in Bangli, alleen geen vuur aan te maken en het werken te verbieden. De meeningen waren zeer verdeeld.

... naar Tampaksiring met Ide Poetoe Maron en den poenggawa van Gianjar om de adat van desa Boekit te onderzoeken. In deze desa heeft men een poera baléagoeng, poeseh, dalem en Tamansari. Ter gelegenheid van de odalan in de poera Oeloen Soewi vraagt men wijwater aan de poera Tamansari.

Het desabestuur of goeroen desa bestaat uit: 1 kebajan die pemangkoe is van de poera poeseh; 1 kebaoe die pemangkoe is van de poera baléagoeng; 6 goeroe, waarvan 2 goeroe penanggapan heeten; de andere twee paar goeroe hebben geen naam. De goeroe penanggapan zorgen voor de bijdragen; 2 andere goeroe zorgen voor de inkoop; 2 andere goeroe slaan op de koelkoel en controleeren of de menschen op tijd op het werk komen; is men te laat dan wordt men beboet. Verder zijn er 40 krama desa. Bij vacature schikken allen een plaats op. Degene die het langst gehuwd is, wordt dan krama desa.

Heeft een goeroen desa geen ongehuwde kinderen meer, dan moet hij aftreden; hij heet dan salain en is vrij van dienstplicht en het geven van bijdragen.

De pemangkoe van de poera dalem is geen goeroen desa; hij wordt door middel van njandjan aangewezen. De pemangkoe van de poera Oeloen Soewi heet pemangkoe gdé; zijn vervanger heet dhropengawi, zij worden beiden door middel van „njandjan” aangewezen. De pemangkoe gdé is tevens pemangkoe van de poera Taman Sari.

Degenen, die geen krama desa zijn, heeten pengerob.

De dehe troena staan onder een kebajan dehe en een kebajantroena. Zij vergaderen elke volle maan in de balé pegat in de poera poeseh. Deze balé bestaat uit twee deelen; in het noordelijk deel zitten de dehe en in het zuidelijk deel de troena. De

troena moeten de benooidigheden zoeken, die in de desa te krijgen zijn; zij houden de poera schoon en helpen bij de offers. De dehe koken de rijst, maken de offers en helpen de poera schoon te houden. Voor de poort van de poera desa is een titi-gonggang.

In deze desa wonen uitsluitend kasteloozen.

Bij huwelijk heeft het mesakapan in huis plaats; verder moest men vroeger aan de poera desa geven een os; dit is nu vervangen door een bijdrage van 6000 kèpèng (pekèran). Deze os werd levend naar de poera desa gebracht, daarna geslacht en het vleesch verdeeld onder de krama bandjar. Daarna heeft het mereboe plaats in de poera desa; tot de offers behooren 48 stuks saté van kip en 1 balé rijst, die in 48 verdeeld wordt (de 8 goeroen desa + 40 krama desa). Voordat de pekèran betaald is en het mereboe heeft plaats gehad, mogen de jonggehuwden niet in de poera's komen. Het is hun wel vergund om in de desa verblijf te houden.

Vroeger werd de oudste zoon de sentana, doch na de komst van het gouvernement werd de jongste sentana¹⁾. De sentana wordt „geperast” en daarna in de bandjar bekend gemaakt. Men mag een sentana kiezen in de mannelijke of vrouwelijke lijnen, dat blijft hetzelfde; men volgt den wensch van dengene, die een sentana zoekt²⁾.

Door het huwelijk wordt men krama bandjar. Zij die een sawah petjatoe bezitten heeten bandjar pengajah.

De woonerven behooren tot den desaground.

Bij de lijkbezorging gebruikt men wijwater van de brahmaansche pedanda's. De lijken worden verbrand. De lijken worden op zijde liggend begraven met het gezicht naar het oosten en het hoofd naar het noorden. De seme raré is voor kinderen, die gestorven zijn vóór het tandenwisselen; de anderen worden op de seme begraven. De kebajan bewerkt een tenah sawah van de laba poera; de kebae bewerkt $\frac{1}{8}$ tenah (1 kesit) sawah van de laba poera.

... een onderzoek ingesteld naar de adat in desa Seming. De goeroen desa of het desabestuur bestaat uit: 2 kebajan, 2 kebae, 2 kesinggoekan, 2 penjarikan, 2 pemaloeangan; daarna komen de krama desa en 2 pelahian (de jongste krama desa). Bij elk feest worden uit de krama desa eenige pekebat aangewezen; zij helpen om het eten te verdeelen³⁾.

De eerste drie genoemden dragen de offers aan de goden op; zij fungeeren als pemangkoe; men heeft in deze desa geen pemang-

¹⁾ Dat kan niet juist zijn, waaraan zou dat zijn toe te schrijven? Gaat u dit nog eens na. [ass. res. Korn]. Ik zal dit nog nagaan. [contr. Jacobs]. — Aanteekeningen in margine.

²⁾ Juist, hier althans een aanwijzing van ouderrechtelijke ordening, die we waarschijnlijk overal zullen vinden waar dehe's en troena's zelfstandig georganiseerd zijn. Daarop vooral letten. — Aanteekening in margine van ass. res. Korn.

³⁾ Deze pekebat leggen de bladeren neer, waarop ieders deel in het eten wordt gelegd. — Aanteekening van contr. Jacobs.

koe's. De kebajan regelen het werk. De penjarikan noteeren de opgelegde boeten en moeten die innen; zij ontvangen de bijdragen. De pemaloengan koopen het varken of rund. De pelahian dragen het vaandel.

Per maand heeft men vier bijeenkomsten: op Dinsdag-kliwon moet elke krama desa 2 ketoepats leveren; op Woensdag-legi moet elke krama desa koekoes indjin (gestoomde zwarte ketan) leveren; als volle maan vlak bij een Donderdag valt, moet iedere krama desa rijst en vleesch leveren; als nieuwe maan vlak bij een Zaterdag valt, moet iedere krama desa rijst en katjang leveren. De spijzen worden eerst aan de goden aangeboden en daarna door de krama desa opgegeten.

De desa heeft een poera baléagoeng, poeseh, dalem en poetjak (Betara Ratoe Sakti). Voor de poort van de poera baléagoeng is een titigonggang. Heeft iemand een overtreding begaan en ontkent hij, dan wordt hij door de kebajan beëdigd. De verdachte moet dan op de titigonggang zitten, terwijl de kebajan aan de goden vraagt om den verdachte hun zegen niet te geven als hij inderdaad het feit gepleegd heeft¹⁾.

De goeroen desa treden af als zij geen ongehuwde kinderen meer hebben, of als zij grootvader worden. Zij heeten dan salain en zijn vrij van diensten en bijdragen.

Bij de lijkbezorging wordt wijwater van de brahmaansche priesters gebruikt; dat water wordt in een bamboe bewaard, niet zoals gewoonlijk in een aarden pot. De lijken worden begraven; niet verbrand. De offers worden niet op het hoofd gedragen, doch door 2 personen gepikold; als een kebajan sterft worden de offers door 4 personen gepikold. Voor de kebajan, kebae en kesinggoekan wordt rundvleesch voor de offers gebruikt, voor de anderen varkensvleesch. De offers worden door de salain aan de goden aangeboden.

Het godenhuisje in de poera dalem moet van één boom gemaakt en in één dag gereed zijn, en op dienzelfden dag ingewijd worden.

Het staat op neuten en heeft geen fundament.

Men mag niet in de poera dalem komen; alleen wel voor herstellingen. Als men een uil (tjeginan) hoort roepen, is dat een teeken, dat de poera hersteld moet worden.

Krama desa zijn degenen die een erf en tegal bezitten. Erf en tegal zijn communaal bezit. Zij die geen erf en tegal bezitten heeten pengelé of pengerob. Er zijn totaal 20 krama desa en 2 of 3 pengelé. Vóór de klasseering waren er geen pengelé, omdat elke gehuwde man een tegal en een erf kreeg; als het noodig was werden de tegals op nieuw verdeeld, terwijl de jonggehuwden ook een stuk van een erf kregen. Na de klasseering werd door den experbikel I Dewa Gdé Keheg verboden om de tegals opnieuw te verdeelen. Men vroeg om dat verbod op te heffen, zoodat de 2 of 3

¹⁾ Hiermee is de functie van dit hellebruggetje reeds gedeeltelijk verklaard. — Aanteekening in margine van ass. res. Korn.

pengelé een tegal en erf kunnen krijgen, waardoor men meer krama desa krijgt, die meehelpen aan de poera's.

Huwelijk: na de schaking moet de man na 3 keer nieuwe maan een levende koe naar de poera dalem brengen; daarna wordt de koe geslacht en het vleesch onder de krama desa verdeeld. Dit heet bakatan. Als men na drie maanden nog geen bakatan heeft betaald, wordt de tegal afgenomen; zolang de bakatan niet betaald is, mag men niet in de desa komen. Komt men toch in de desa, dan wordt men beboet met 4900 kèpèng, terwijl degene die den overtreder in huis ontvangt 2450 kèpèng boete krijgt. Na bakatan moet men een os aan den schoonvader geven; dit heet pekèran. Daarna heeft het mesakapan plaats, eerst bij de sanggah van den man daarna bij de sanggah van de vrouw. Tot slot heeft het mereboe plaats; hierbij wordt een rijstoffer door het paar aan de poera baléagoeng aangeboden. Daarna mag het paar weer in alle poera's komen.

Als sentana neemt men den oudsten zoon; zijn er geen zoons, dan de oudste dochter, de sentana njeboerin¹⁾ komt voor. Heeft men geen nakomelingen dan zoekt men een sentana onder de familie van den man of de vrouw of buiten de familie; dat kan men zelf uitzoeken; er bestaat geen voorschrift voor een bepaalde volgorde waarin men kiezen moct. Deze sentana wordt „gèperast” eerst bij de sanggah van den man, daarna in de poera baléagoeng en daarna bekend gemaakt in de desa.

De dehe troena staan onder een klian dehe troena. Zij vergaderen eens per maand in de baléagoeng van de poera desa. Hun taak is het schoonhouden van de poera, het helpen bij het maken van de offers, het dragen van de godheid.

Er is een klian bandjar, die zorgt voor de patoes, het oproepen van de heerdienstplichtigen, het verzamelen van belastingplichtigen. Hij is in het deaverband een gewone krama desa.

11—20 April 1930.

In de poera desa was de maandelijksche bijeenkomst, waarbij de boeboeh tadjoek aan de goden aangeboden en later onder de krama desa verdeeld wordt. Men wist niet op te geven waarvoor dat pap eten diende²⁾.

In Mantring navraag gedaan naar het oude desabestuur; men wist zich dat niet goed meer te herinneren, aangezien na de verovering door Bangli dat bestuur afgeschapt was. Er moeten kebajan, kebaoe, goeroe, penanggapan en pelahian geweest zijn, doch hun functies wist men niet meer precies. In Mantring zijn nog 40 van de oorspronkelijke bewoners; de anderen zijn afkomstig uit Bangli. Die oude bewoners beweren, dat hun voorvaderen eerst in Tangkoop (Tegallalang) woonden. Op een dag verdween de poera

1) Door inhuwelijk; verg. beneden, blz. 367. — Noot van de commissie.

2) Verg. boven, blz. 348. — Noot van de commissie.

desa; men ging die zoeken en vond den tempel terug in Préan. Een deel van de bewoners verhuisde daarop naar Préan. De plaats waar de poera in Tangkoop stond, moet nu nog te vinden zijn; er zou daar een gat in den grond zijn. Toen Préan door Boelèlèng veroverd werd, verhuisde een deel van de bewoners naar Mantring. Een deel van de bewoners van Mantring trok naar bandjar Mantring en Koeloeb (Tampaksiring). In Koeloeb heeft men nog het oude desabestuur; in bandjar Mantring niet meer. De poera in Préan wordt onderhouden door de desa's Préan, Biloekang, Noembi, Poepoean en Tangkoop. Voor de poera-poeseh-désa is een titigonggang. Als men den eed aflegt, gebeurt dat eerst vóór de titigonggang en daarna in de poera.

Bij vererving krijgt de jongste zoon het woonerf; de oudste krijgt de sawah petjatoe; de jongste wordt dienstplichtig aan de desa; de oudste werd dienstplichtig aan den vorst en als hij gehuwd was ook dienstplichtig aan de desa. Werd hij weduwnaar of zijn vrouw weduwe, dan verviel de dienstplicht aan de desa. De weduwe zocht iemand, die den vorsten-dienstplicht op zich wilde nemen; voor dat zoeken kreeg zij een jaar tijd. Had zij binnen dien tijd geen vervanger gevonden dan werd de sawah door den perbikel aan iemand anders gegeven, waarbij gelet werd op de belangen van de familie. Ook als iemand, b.v. door vertrek uit de desa, een jaar lang geen vorstendienst verrichtte, mocht de perbikel de sawah aan iemand anders geven. Ook het erf werd dan afgenomen en aan iemand anders gegeven; de huizen kwamen vroeger aan den perbikel.

De sentana werd niet „geperast”; het was wel noodzakelijk, dat hij in de bandjar werd bekendgemaakt. Bij vererving lette men eerst op de mannelijke lijn, daarna op de vrouwelijke, en dan kwam ieder ander in aanmerking.

In Sebatoe moet de senatana „geperast” en daarna in de bandjar bekend gemaakt worden. Bij huwelijk heeft het mesakapan plaats voor de sanggah van den bruidegom; daarna moet het paar drie maal om twee sanggah van arèlbladeren gemaakt loopen; deze sanggah zijn vóór de deur van het erf geplaatst. Door deze handeling zou het onheil afgeweerd worden. Daarna gaat het paar naar de sanggah kemoelaan van de vrouw om kennis te geven, dat zij gehuwd is; dit heet mepedjati. Het paar mag echter nog niet in de poera's komen; daarvoor is eerst het mereboe noodig. Het echtpaar gaat met offers naar de poera poeseh om aan de godheid bekend te maken, dat het gehuwd is. Na afloop worden de offers naar huis gebracht; er wordt thuis een feestmaal aangericht, waarbij tegenwoordig zijn de ben désa, de penjarikan, de pemanikoe's van de poera's en eenige genoodigden.

Heeft een vader 2 of meer zoons, dan krijgt de oudste zoon het erf en de jongste de sawah petjatoe. De oudste zoon wordt ajahan bandjar (onderhoud wegen, met jatoe van de bandjar). De jongste wordt krama desa en moet den desa-dienstplicht verrichten, omdat op het gebruik van water de desadiensten rusten.

Er zijn 80 krama desa; zij moeten werken aan den dam en de leiding; de andere desagenooten, die een sawah hebben doch geen petjatoe, betalen pengoöt, groot 500 kèpèng per wateraandeel dat zij gebruiken. Deze pengoöt wordt in de desakas gestort en later gebruikt voor de feesten in de poera desa, poeseh, dalem en Goenoeng Kawi alias Jèh Dawa¹). De twee pekasehs krijgen ieder als loon 6 wateraandeelen, die zij mogen verkoopen. Allen die een petjatoe of erf hebben of gehuwd zijn moeten lid zijn van de bandjar-patoes.

Voor het metjaroe betaalt een krama desa twee maal zooveel als een krama bandjar en vier maal zooveel als een gehuwde die geen erf of petjatoe heeft. Alle menschen zijn kasteloozen met uitzondering van een pedanda-familie, die zich hier pas gevestigd heeft. De lijken worden voorover liggend begraven. Bij de verbranding gebruikt men brahmaansch wijwater. Voor de poort van de poera poeseh is een titigonggang. Betaalde iemand vroeger zijn boete niet aan de desakas, dan werd zijn naam op een lontarblad geschreven; deze pipil werd in de kuil onder de titigonggang begraven en de weigerachtige werd dood verklaard. De sangkepan desa heeft plaats op Rebo Kliwon. Om de beurt moet een krama desa voor het eten van de vergaderden zorgen.

21—30 April 1930.

In Tjamenggaon zijn 2 poera's van de Bali Aga; men noemt ze penjoewoengan. In elke poera zijn 3 pelinggih, nl. voor Betara Soerya, Betara Ratih of Sanghiang Boelan en Betara Maspait. Als er geofferd wordt, krijgt Betara Siwa ook een deel daarvan. Voor de lijkbezorging gebruikt men geen wijwater van de brahmaansche priesters. Sterft iemand in de maanden, dat er in Gianjar lijkverbrandingen gehouden mogen worden, dan wordt het lijk verbrand. Is het lijk begraven, dan wordt het niet opgegraven, doch men verbrandt alleen een kembang toendjoeng (waterlelie), een kembang djepoen (kambodja) en een kembang poetjoek (kembang sepatoe). Volgens hen zouden de Bali Aga in Abijanbase van Tjamenggaon afkomstig zijn. Als een kesinoman iemand niet thuis treft, dan maakt hij met kalk een paar strepen op een zwarten steen en legt dien op de slaappleats als sawèn. Bij terugkomst vraagt de afwezige aan zijn bureu welke boodschap afgegeven is.

In Margatengah, Pilan Seming en Penjabangan heeft men geen wajang; geeft iemand een feest, dan mag hij zelf niet voor een wajangvertooning zorgen; dat moet iemand anders doen.

De dochters krijgen, als haar vader overlijdt, geen aandeel; de broeders zijn verplicht om haar te onderhouden. Is er slechts een

¹) Zeer merkwaardig. Valt 't waterschap samen met de desa? [ass. res. Korn]. Het waterschap valt niet samen met de desa; uit dezelfde leiding krijgen ook sawahs van andere desa's water. [contr. Jacobs]. — Aanteekeningen in margine.

dochter, dan wordt zij *sentana selidihi*; de man die haar trouwt wordt *sentana njeboerin*¹⁾.

In Penjabangan heeft men in de poera dalem een *pelinggih* voor Betara Ratoe Djemeng; in de poera poeseh is een *pelinggih* voor Betara Ratoe Moeter ing Djagat en 5 *pesimpangans* voor onbekende goden. In de poera *balé-agoeng* zijn 4 *pelinggih*s voor onbekende goden.

In Pilan heeft men de volgende *goeroen desa*: 2 *kebajan*, 2 *kebaoe*, 2 *kesinggoekan*, 2 *penjarikan*, 2 *pemaloe-angan*, dan komen de *krama desa* en 2 *pengedjoekan* (op één na jongste *krama desa*), 2 *pelahian* (jongste *krama desa*).

Om de beurt worden de *krama desa* voor een feest benoemd tot *pengitoe kan*. Het aantal *pengitoe kans* hangt af van de belangrijkheid van het feest. De 3 eerstgenoemden bieden de offers aan de goden aan; met de *penjarikans* als helpers regelen zij de offers. *Pemangkoe's* zijn er niet; ook geen *triwangsa-leden*. Allen beweren *Pasek Gelgel* te zijn. De *pelahians* moeten het wijwater vragen aan de *brahmaansche* priesters of aan den *senggoe*. De *pengedjoekans* vangen het varken en brengen het naar de poera. De *pemaloe-angans* koopen het varken. De *pengitoe kans* moeten het vleesch en de kruiden stampen. De *penjarikans* moeten ook het vaandel dragen, de bijdragen berekenen en in ontvangst nemen, een *slotafrekening* maken.

De *goeroen desa* moeten aftreden als zij geen ongetrouwde kinderen meer hebben, zij worden dan *salain* genoemd.

De *troena* moeten de poera poeseh onderhouden en de *dehe* de poera *balé-agoeng*. Zij dragen ook de *oepetjara* van de goden. Zij staan onder de bevelen van een *klian dehe* en *klian troena*. De *desa* zorgt voor een poera *balé agoeng*, *poeseh*, *dalem*, *tegeh*, *panti Antapan* en *pengangon*; en samen met *Margatengah* voor een poera *banoewa*. Voor de poera *balé-agoeng* is een *titigonggang*; men is onbekend met het gebruik daarvan. In de poera *balé-agoeng* zijn 4 *pelinggih*s, waarvan een voor Betara Ratoe Sakti *Balé Padjang*; de andere 3 zijn onbekend. In de poera poeseh zijn 4 *pelinggih*s voor onbekende goden en 1 voor Betara Ratoe Sakti Moetering Djagat. In de poera dalem is een *pelinggih* voor Betara Ratoe Sakti Poera Djemeng. In de poera *tegeh* is 1 *pelinggih* voor Batara Ratoe Sakti Poera *Tegeh* en 4 voor onbekende goden. In de poera *Panti Antapan* is 1 *pelinggih* voor Betara Ratoe Sakti Poera *Panti* en 1 voor een onbekende godheid. In de poera *pengangon* is 1 *pelinggih* voor B. R. Sakti Poera *Pengangon* (voor het heil van het vee).

Krama desa zijn zij die een erf en *tegal* hebben. De *tegals* zijn *communaal bezit*; verkoop is niet toegestaan; verpanding aan *desa-genooten* is mogelijk. Vroeger konden de *bouwvelden* opnieuw verdeeld worden, als het aantal *krama desa* veranderde. Na den aanslag in de belasting kreeg ieder een *pipil* voor zijn *tegal* en werd door

1) Zie beneden, blz. 367. — Noot van de commissie.

den ex-perbekel bekend gemaakt, dat verdeling verder verboden was. Men vroeg vergunning om dat verbod op te heffen aangezien er 13 candidaten voor het krama-desaschap zijn; dan worden de lasten voor de tempels ook over meer personen verdeeld.

De jongste zoon wordt sentana van den vader. Heeft men geen kinderen, dan mag men een sentana kiezen uit zijn familie of desagenooten en zelfs buiten de desa. Deze sentana wordt „geperast” bij de sanggah en moet bekend gemaakt worden in de desavergadering.

Men begraaft de lijken met het hoofd naar het zuiden, de vrouwen liggende op den rug en de mannen vooroverliggende. De begraafplaats is in tweeën verdeeld, nl. in een semberangsel voor hen, die niet goed gestorven zijn, b.v. aan framboesia, pokken, met schurft, enz.; de semegdé is voor hen die normaal gestorven zijn. De ouderen worden weer van de kinderen gescheiden. Men verbrandt de lijken niet. Voor de lijkbezorging gebruikt men wijwater van de brahmaansche priesters.

Huwelijk: na de scheiding moet men na 1½, maand bakatan betalen aan de poera balé-agoeng, nl. de vrouw een koe en de man een koe; deze koeien biedt men levend aan; nadat de dieren geslacht zijn, wordt het vleesch aangeboden aan de poera dalem. Verder moet de bruidegom een os (pekèran) geven aan zijn schoonvader. Van deze os krijg de desa de helft. Daarna heeft het mesakapan plaats in het huis van den man. Dan volgt het mereboe op sangkepan tilem in de poera balé-agoeng; men geeft offers aan de godheid en rijst met toebehooren aan de krama desa. Daarna mag het paar weer in alle poera's komen. Voordat de bakatan betaald is, mag het paar wel op de tegals verblijven, maar niet in de desa. Overtreedt het paar dit verbod, dan wordt het beboet met 4900 kèpèngs, en degene die het paar ontvangt krijgt een boete van 1000 kèpèngs. Weigert men om de bakatan te betalen, dan wordt die door de desa voldaan, doch de desa verhaalt die op de goederen van den weigerachtige; bezit hij niets, dan wordt hij uit de desa verbannen, terwijl de desa de kosten draagt. Na de invoering van de slachtbelasting heeft men bepaald dat men per koe of os f 7.50 kan betalen, daar het moeilijk was om een koe met tjap Slb te krijgen, terwijl de slachtbelasting ook een groot bezwaar is. Aangezien er echter sedert deze verandering veel sterfgevallen zijn voorgekomen, zal de desa weer de oude regeling volgen. Trouwt men een dehe, dan betaalt men geen bruidschat aan haar vader; neemt men een andermans vrouw, dan moet men 57 pekoe¹⁾ aan haar man betalen.

1—10 Mei 1930.

Naar Sijoet; ... Het huwelijk wordt in de meeste gevallen eerst met de wederzijdsche ouders besproken; het schakingshuwelijk komt hier zelden voor. Sterft een petjatoehouder met achterlating van vrouw en een minderjarig kind, dan behoefde de ajahan voor den

¹⁾ Een pekoe = 1000 kèpèngs. — Noot van de commissie.

vorst, de desa en de bandjar niet verricht te worden; alleen de *pedagingan* (als paras, bamboe) moest de weduwe geven. Heeft de weduwe geen kind, dan kreeg zij 6 maanden tijd om een sentana te zoeken. Liet zij dien tijd ongebruikt voorbijgaan, dan nam de perbikel haar de sawah petjatoe af en gaf die aan iemand anders, die de ajahan kon verrichten. De meeste petjatoe-sawahs liggen in de soebak Lebah en Goenoeng, enkele in de soebak Lanjahan vlak bij Petoeloe.

Vroeger ging na het *mesakapan* het bruidspaar naar den mantja om kennis te geven van het huwelijk; tegelijkertijd betaalde het paar 1000 *kèpèng* aan den mantja; dat geld werd niet verdeeld. De vrouw krijgt bij haar huwelijk van haar vader een bekel mee; dat blijft haar eigendom. Als de echtgenoot de bekel tegen den zin van de vrouw opmaakt, mag zij echtscheiding vragen. De eisch tot echtscheiding werd door de vrouw ingediend bij den perbikel; als deze de zaak niet kon afdoen, dan kwam die voor bij den mantja. Was de scheiding uitgesproken, dan verschenen man en vrouw op de *sangkepan bandjar*; de vrouw smeerde den man in met *boréh* en veegde hem daarna weer schoon. Zij strooide verder gele rijst over den man en zich zelf uit en zij maakte een chineesche duit stuk. Daarna keerde zij naar haar eigen huis terug. De meeste redenen voor echtscheiding waren: mishandeling, verwaarloozing; niet, zooals tegenwoordig veel voorkomt, dat de vrouw *beu* is van haar man.

1—10 Augustus 1930.

4 Augustus. *Sangkepan*. Besproken werd:

10. In Batoeboelan zijn verschillende *bandjar-patoes* uiteengevallen. Aan den A. R. werd daarover advies gevraagd, waarop antwoord ontvangen werd, dat, waar de bandjar patoes geen bestuursgemeenschap is, wij ons niet bemoeien met de patoes-heffing. Wij houden slechts er aan vast, dat er in elke bandjar één *klian bandjar* erkend wordt en één *balé bandjar* bestaat. Tegen deze beslissing had men bezwaar, omdat men vreesde, dat als de bandjar patoes, waarvan alle *krama-bandjar* lid zijn, in verschillende deelen uiteen mag vallen, de rijken zich bij elkaar zullen aansluiten, terwijl er kans bestaat, dat eenige personen geheel op zich zelf zullen komen te staan; deze zullen dan geen *lijkbezorging* kunnen houden¹⁾. Ook vreesde men, dat het onderhoud van de poera dalem achterwege gelaten zou worden. De *padisnit*verenigingen, die meestal bandjarsgewijze bestaan, zullen ook uiteenvallen; de rijken zullen de armen uitsluiten. En het voordeel, dat ieder bandjarlid, ook al is hij nog zoo arm, door mee te doen aan de *bandjar sekehe manji*

¹⁾ De rijken kunnen geen *lijkverbrandingen* houden zonder hulp van de volksmassa en zoo gaat het met den oogst ook. In Badoeng zijn de *patoes*-verenigingen verdwenen en hebben plaats gemaakt voor onderling hulpbetoon met aanspraak op wederhulp en dan niet gebonden aan bandjargrenzen. We kunnen niet alles conserveeren door druk van boven. [ass. res. Korn]. — Kantteekening.

aan wat padi kan komen, zal natuurlijk door de nieuwe regeling vervallen, hetgeen zeer betreurd wordt.

20. Advies gevraagd, of men procureurs op de zittingen van den Raad-Kerta mag toelaten. Men was daartegen, omdat dan het aantal zaken, dat door procureurs behandeld zal worden, zeer zal toenemen, ten koste van partijen, die daarvoor veel geld moeten uitgeven. De procedure zal kostbaar worden. Het is beter om, zooals tegenwoordig bijna algemeen geschiedt, de vorderingen door de poenggawa's of perbekels op schrift te doen stellen en daarvan een verklaring te maken. Dat kost aan den eischer niets. Bovendien is het de plicht van de kantja's om partijen bij te staan, zoodat hulp van procureurs niet noodig geacht wordt.

1—10 September 1930.

3 September. Sangkepan. Besproken werd:

1. Aanwijzingen enz.

5. De koop-, pand- en palais-brieven (model IV van de uitvoeringsvoorschriften van het Agrarisch Reglement) wil men veranderen in een authentieke akte, teneinde de rechtszekerheid van deze geschriften te verhoogen. De anak agoeng merkt verder op, dat model IV geen balische vorm heeft, althans niet volgens de gianjarsche padols. De poenggawa van Pliatan vraagt, of hij pandbrieven mag registreeren van petjatoe-sawahs, waarvan de pandsom hooger is dan volgens de adat vergund is. Hem geantwoord, dat hij de pandsom alleen tot het toegestane bedrag mag registreeren. Hetgeen er boven gaat, kan niet verhaald worden¹⁾ op de petjatoe-sawahs, doch alleen op de andere bezittingen van den schuldenaar.

October 1930.

Bij navraag bleek men in Panestanan, dat al van vroeger onder Oeboed ressorteert, onderscheid te maken tusschen de pengajahs kedalem, nl. de gewone pengajahs, die voor de poeri uitkwamen en eventueel in tijd van oorlog opgeroepen werden, en de pengajah lelebon, de voorvechters in den strijd. De laatsten mochten de beste sawah petjatoe uitkiezen en zij waren vrij van gewone poeridiensten.

Elke krama desa in Kedewaten moet patoes betalen, ook al is men weduwnaar of troena; verder moet elk desalid meewerken aan de poera Kajangan Tiga. De pengempian betalen alleen patoes als zij gehuwd zijn; zij hoeven niet te werken aan de poera Kajangan Tiga. Wil iemand geen patoes betalen, dan wordt hij eerst beboet door de bandjar; betaalt hij de boete niet, dan wordt hij gerampast; wil hij dan nog niet betalen, dan wordt hij doodverklaard en uit de desa gezet; hij mag geen gebruik meer maken van de

¹⁾ Aan verhaal door verkoop van het verpande kan adatrechtelijk niet worden gedacht, niettegenstaande een residents-peswara van 1876, waarbij dit wel werd toegestaan. Verg. Korn, Adatrecht van Bali, 462 vlg.; 2e druk, blz. 579—580.

— Noot van de commissie.

dorpsbegraafplaats. Ik krijg den indruk, dat van een vrijwillige patoeshbijdrage, zooals in Badoeng, in Gianjar geen sprake is¹⁾.

In Kedewatan... de zaak van I Kepoeng, die uit de desa Jèh Tengan is gezet en wiens huizen en sanggah afgebroken werden, behandeld. De desaleden voelden er niets voor om I Kepoeng weer als desalid aan te nemen, daar hij een zeer lastig element schijnt te zijn. Aan de desa bekend gemaakt, dat zij niet gerechtigd is om huisjes en huistempel af te breken, en dat zij zich te houden heeft aan het vonnis van den Raad van Kerta van 1928 No. 12/Civiel. Het blijkt, dat I Kepoeng niet aan de desa gevraagd heeft, wat hij moet doen om weer als krama desa te worden aangenomen. Dit is de schuld van den perbikel, die deze zaak in orde zou maken. Aan de desa werd opgedragen om binnen vijf dagen op vorenbedoelde vraag te antwoorden. I Kepoeng verbindt zich om vrijwillig uit de desa te vertrekken, als hij na wederopname als desalid zich niet aan de desaregelingen houdt.

November 1930.

Als een dehe of troena trouwt, moet men bebakatan aan de godheid in de poera desa betalen, omdat men de dehe en troena als godenbezit beschouwt. Zij mogen de offers aanbieden; na hun huwelijk niet meer. Als dus zoo'n dehe of troena trouwt, is de godheid een dienaress of dienaar kwijt en wil daarvoor vergoeding hebben, i.e. de bebakatan. Men wil een regeling maken om slechts eens in de 3 jaar lijkbezorging te houden. Een der kebajans is overleden; de oudste kebaoe heeft hem vervangen, de oudste kesinggoekan is kebaoe geworden en de oudste krama desa is kesinggoekan geworden.

Wat eens gegeven is als djiwadana of bekel mag niet meer teruggevorderd worden. De djiwadana en bekel van de vrouw worden niet gerekend tot de goenakaja. Een termijn van vijf jaar van het huwelijk, waardoor de djiwadana en bekel tot gemeenschappelijk bezit van man en vrouw wordt, is volkomen onbekend. Men mag als sentana nemen, wien men wenscht; men is dus niet gebonden aan familieleden uit de mannelijke lijn. Wel zoekt men iemand van dezelfde bangsa.

December 1930.

's Middags naar Sijoet met den anak agoeng en den poenggawa van Gianjar; de controleur van Kloengkoeng, de déwa agoeng en de poenggawa van Bandjarangkan, de desa-menschen en sawahbezitters waren daar ook ter bespreking van eenige grondgeschillen. De rivier daar ter plaatse heeft de bedding van het oosten naar het westen verplaatst. Het gevolg is, dat een strook sawahs weggespoeld werd, terwijl ten oosten van den stroom een stuk grond, geschikt

¹⁾ Het is in Badoeng en Gianjar even onvrijwillig. Alleen te Denpasar bestaat er onderlinge vrijwillige steunverleening. [ass. res. Korn). — Kanttekening.

voor sawahs, er bij gekomen is. De oorspronkelijke sawahs, behorende aan menschen van Toelikoep en Lebih waren voor het grootste deel verpand. Toen de poenggawa van Bandjarangkan de nieuwe strook aan arme menschen, die nog geen sawahs hadden, wilde uitgeven, werden er natuurlijk bezwaren geopperd door de bezitters, die hun grond kwijt zouden raken, en de pandhouders, die op die manier hun pand er bij in zouden schieten. De zaak zal zoo opgelost worden: de *sedahan agoeng* van Gianjar en Kloengkoeng en de poenggawa's van Gianjar en Bandjarangkan zullen aan de hand van de *pipils* en de landrentekaarten de grenzen van de oorspronkelijke sawahs uitzetten. Wat daar buiten valt, mag als *tanah gal-galan* uitgegeven worden aan de arme menschen in Tegal Besar.

Januari 1931.

In verband met de meerdere onveiligheid van goed stelt de anak agoeng voor, om de bandjars weer gardoediensten in eigen bandjars te laten doen. De poenggawa van Pliatan merkt op, dat de meeste bandjars niet meer die diensten willen doen, omdat de *triwangsa* zich daaraan onttrekt; de *kaola* wil die diensten niet alleen doen. Geantwoord, dat de *triwangsa* zich aan de *perarëman desa* en bandjar heeft te houden.

Mei 1931.

Inlichtingen ingewonnen omtrent de *sentana njeboerin*. Bij dit in-huwelijk mag de vrouw zich van haar man scheiden zonder eerst tusschenkomst in te roepen van den rechter. Had zij gegronde reden voor de scheiding, dan krijgt de man niets; jaagt zij den man zonder geldige reden weg, dan kan deze een deel van de in het huwelijk verworven goederen opeischen. De verdeeling geschiedt dan volgens den regel *selambat sesoehoen*, waarbij de vrouw 2 deelen en de man 1 deel krijgt. Ook wat het lidmaatschap van de *desa* en de bandjar betreft, dit blijft bij de vrouw; haar man verricht alleen de mannelijke diensten voor deze verenigingen. De vrouw betaalt de *oeroenan* (bijdrage) en verricht de vrouwelijke diensten. Jaagt zij haar man weg, dan krijgt zij van de bandjar en *desa* tijd om een mannelijk persoon te zoeken, die de mannendiensten kan doen. De vrouw heeft recht op alle kinderen, als zij in het gelijk is; jaagt zij haar man zonder geldige reden weg, dan krijgt de man een deel der kinderen. Is er alleen een zoon, dan houdt de moeder dat kind. Bij de verdeeling van een zoon en één of verschillende dochters, krijgt de moeder in ieder geval den zoon.

Brief van den resident van 9 April 1931 No. F2/Z/2 inzake vrijstelling *klian-soebak* van inkomstenbelasting. Men beschouwt deze *klians soebak* vanaf den vorstentijd als hoofden; als gevolg daarvan waren zij vrij van *ajahan kedalem*; verder betaalden zij geen *soewinih*; zij kregen een aandeel van de betaalde boeten; als de vorsten een feest gaven, kregen de *pekasèhs* een uitgebreider maaltijd dan de gewone menschen. Zij kregen de *soewinih* van ten hoog-

ste zeven sawahs. Verder waren zij van soebak- en desadiensten vrijgesteld.

Juli 1931.

Naar Pedjeng en met den poenggawa van Oeboed, den perbikel, bendesa, klians en krama desa vergaderd. De krama desa is bezig om de poera penataran Sasih te herstellen; het werk is verdeeld over de verschillende bandjars. De krama desa moeten werken en een bijdrage in geld geven. De pedanda's en brahmanen zijn vrijgesteld van werken, maar door de desaleden werd aan hen gevraagd om voor dit buitengewone doel vrijwillig de helft van de bijdrage in geld van de gewone krama desa te geven. Op twee pedanda's en vijf brahmaansche erfbezitters na werd aan het verzoek van de desa voldaan. De desaleden hebben daarop die onwilligen geboycott; zij willen geen wijwater aan deze pedanda's vragen en zij willen de desa-erven laten ontruimen. De poenggawa en de perbikel hebben tevergeefs geprobeerd partijen weer tot elkaar te brengen. Na lang praten waren de pedanda's en brahmanen genegen om de bijdragen te geven, maar de desalieden waren nog niet genegen om die gelden aan te nemen en de boycott op te heffen. De perbikel zal over eenigen tijd probeeren om partijen te verzoenen, als de gemoederen wat bekoeld zijn. Hieruit ziet men duidelijk het streven van de kasteloozen om gelijkstelling met de kasteleden; hoe groot deze drang al is, kan men afleiden uit het feit, dat men daarbij zelfs geen pedanda's, waarvoor men anders wel het noodige respect heeft, ontziet.

Augustus 1931.

In Paoesan een onderzoek ingesteld naar het oude desabestuur (goeroe desa). Aan het hoofd staan twee kebajans, daaronder 2 kebae's, daarna 1 kesinggoekan en 2 pemaloengan; daaronder staan de kramadesa, waarvan de 2 jongste pider heeten. Pemangkoes's heeft men hier niet; het desabestuur treedt daarvoor op. Zoodra men geen ongehuwde kinderen meer heeft, treedt men af als desalid; de goeroe desa noemt men dan salain en de gewone krama desa baki. De klian bandjar moest eenige maanden geleden aftreden, omdat hij geen ongehuwde kinderen meer had.

Over de bijdragen aan de desakas bij huwelijk zal ik nader berichten. Alleen wil ik alvast vermelden, dat als men die bijdragen niet [op tijd] betaalt, men rente daarover betalen moet. Die rentebetaling gaat over van vader op zoon en kleinzoon. Nu is er nog een persoon, die de rente voor zijn grootouders moet betalen.

In Batoejang een njandjan-seance bijgewoond. De pemangkoe van de poera dalem had met de galoengan geweigerd om de offers der desalieden aan de goden aan te bieden, omdat hij te weinig inkomsten kreeg. Daarom werd nu door middel van een balijan die in trance kwam gevraagd, wien de godheid als nieuwen pemang-

koe wilde aanwijzen. Aangezien de godheid een feest op de Goenoeng Agoeng meemaakte, kwam er van de aanwijzing niets.

Per auto naar Temen en bandjar Boeroean. De weg was goed. Van den perbikel vernomen, dat het huwelijk tusschen neef en nicht, dat anders bij soedra's veel voorkomt, in de desa's Matring, Koelob en Boekit verboden is. Men beschouwt daar deze personen als van te na staande familie van elkaar.

Januari 1932.

Naar Bangli en met den anakagoeng naar Kajoebihi voor het regelen van eenige schoolzaken. Daarna het tempelcomplex van desa Poeseh, Penataran Agoeng en Pesimpangan Langkahan, bekeken. Vroeger woonden de menschen van Kajoebihi in Langkahan; toen dit veroverd werd door Boelèlèng, vluchtten de bewoners naar Kajoebihi en stichtten hier een pesimpangan (filiaal) van de poera desa van Langkahan. Merkwaardig is dat men hier een poort vindt met twee banken en een titigonggang. Dit duidt op Baliaga-invloed. Verder heeft men hier zeer oude muziekinstrumenten. De gangse, waarin de bevolking veronderstelt dat Batara Maspait zich manifesteert, worden na afloop van een feest door den pemangkoe begraven. De houten blokken, waarop de gangse rusten, worden in de balé-agoeng bewaard. Ik zal den heer Spies verzoeken om hier eens een tempelfeest bij te wonen, om te onderzoeken of er nog bijzonderheden aan deze muziekinstrumenten zijn. De bevolking noemt het bespelen van deze instrumenten: menaboeh Déwa Ratoe Maspait. Verzocht aan de hoofden om na te gaan, wat de betekenis is, die de bevolking hier aan de titigonggang geeft.

Aan den heer Spies verzocht om de muziekinstrumenten in Kajoebihi te onderzoeken. Hij deelde mede dat hij een zelfde soort poort met banken veel in de bergdesa's in Kintamani gezien had. In de lagere streken komt deze soort poort niet voor.

Maart 1932.

Met den poenggawa van Kintamani verschillende zaken besproken o.a. dat in de bergstreken onder krama-soebak ook verstaan worden alle personen die voor zich en hun gezin en hun vee drinkwater halen uit dezelfde bron. Deze personen moeten geregeld offeren bij die bron en zij zorgen voor de instandhouding van een behuisje daar. Verder vertelde deze poenggawa, dat de desa's in de bergstreken alleen de vlakke of betrekkelijk zacht glooiende terreinen tot droewédèsa gemaakt hebben, die onder de krama desa verdeeld zijn. De steile gedeelten in de ravijnen en langs de rivieren hebben zij uitgegeven als individueel bezit. Door de toeneming van de bevolking heeft men noodgedwongen al deze niet voor ontginning vatbare gronden toch in cultuur gebracht. Hierdoor wordt duidelijk gemaakt dat men aan de lagere hoofden niet de uitgifte van gronden, zelfs niet van kleine perceelen, kan overlaten. Zij denken alleen aan het dorpsbelang en vergeten heelemaal, dat de watertoevoer voor

de soebaks benedenstrooms geheel beïnvloed wordt door de instandhouding van de bosschen langs de rivieren en ravijnen. De toekad Ajoeng en haar zijrivieren, die ik tot aan den oorsprong gevolgd heb, zijn geheel ontboscht op eenige gedeelten na, waar koffie geplant is. Verder moet bij uitgifte van grond door den poenggawa het perceel geheel opgemeten worden en langs de rintisan door den aanvrager open gekapt worden. Ook grenspalen moeten van te voren aangebracht worden. Hierdoor voorkomt men de verrassing, dat achteraf blijkt dat een perceel, waarvoor een vergunning van drie H.A. is gegeven, later bij opmeting door den landrentedienst blijkt het dubbele of meer aan oppervlakte te bedragen.

Mei 1932.

In Blantjan heeft men goeroen desa, geen pemangkoe, een sekehe dehe troena, een poera balé-agoeng met titigonggang, dus een Baliaga-desa.

Serai en Awan zijn Baliaga-desa's met goeroen desa. In Serai heeft men een pemangkoe, maar zijn werk is niet als van de gewone pemangkoe's. Hij draagt alleen het voorwerp, waarin de godheid van de desa zich manifesteert. De lijken worden begraven, niet verbrand. Men vraagt geen wijwater aan den pedanda, doch in zijn eigen kemoelaan van de sanggah (dus als in Tenganan).

Per auto naar Peloedoe en geloopen naar Aboen om de inning van de landrente bij te wonen. Toevallig was er odalan van de poera desa. Als gasten waren de goeroen desa van Bajoeng Gdé en Bonjoh aanwezig. Dat komt omdat Aboean ± 50 jaar geleden gesticht is door 9 menschen afkomstig van die twee desa's. De heele desa-inrichting is als bij de Baliaga-dorpen. Als een goeroen desa of een krama desa geen ongehuwde kinderen meer heeft, moet hij aftreden en wordt dan respectievelijk salain en baki genoemd; de tegal ajahan en het erf worden hem afgenomen en overgedragen aan zijn sentana, die verder voor het levensonderhoud van zijn vader moet zorgen. Trouwt een dehe of troena dan moet het echtpaar verschillende giften aan de poera desa geven om weer toegang te krijgen tot het dorp en de dorpstempels. Waarschijnlijk is dit een zoenoffer voor den desagod, die door het huwelijk een dienaar of dienares kwijt raakt; want de offers mogen alleen door reine personen, die nog geen gemeenschap gehad hebben, aan de kebajans worden aangereikt.

Met den poenggawa van Kintamani en den sedahan van Kintamani-Noord naar Penelokan per auto en geloopen naar Kedisen. Van hier per roeiboot naar Abang. Dit is een Baliaga-desa.

Onder de desa-autoriteiten heeft men ook een poenggawa, die voor de rust en orde zorgt en die de dorpsvlag draagt bij optochten. Onder de goeroen desa staan zestien saings en daar weer beneden de krama desa. Door versterf schuift ieder een plaats naar boven op. De kebajan ondergaat een wijding voordat hij het ambt mag bekleeden. Ook hier zal ik een nader onderzoek instellen.

Juli 1932.

Met den poenggawa naar Penelokan en geloopt naar Kedisan; per prauw naar Troenjan. Ik dacht hier een feest te treffen, maar de inlichting, dat het feest op Pegorsi zou plaats hebben was verkeerd. Het feest was al geweest op volle maan van de sasih kasa. Verder eenige inlichtingen over adat, feesten, enz. ingewonnen, die hieronder volgen.

De tempelfeesten vallen op: poernamaning kasa, poernamaning karo, poernamaning ketiga, poernamaning kapat, poernamaning kelima, poernamaning kedasa, poernamaning dèsta.

Het grootste feest valt in sasih kapat; dan is de odalan van de poera Penaleman waarin de godheid Ratoe Sakti Pantjer ring Djagat zetelt; in deze poera vindt men de meroe met het groote beeld en de maskers. Naar ik in Bangli hoorde, wordt bij die gelegenheid dat beeld ingewreven met tjendanahout en gestampte rijst. De maskers worden gebruikt voor de barong beroetok. Deze barong wordt gespeeld door de troena's. Behalve het masker dragen de troena's een bedekking gemaakt van droge klapperblaren. Elke barong wordt door één persoon bespeeld. De barongs loopen met zweepen rond en mogen iedereen slaan, die binnen het poera-erf komt. Misschien stelt dit iets voor als uitdrijven van de geesten. Troenjan bezit een gamelan slonding; de ijzeren gangsa worden bewaard in de poera gedong Maspait. Deze gamelan mag alleen bij tempelfeesten bespeeld worden door de twee pemangkoe's van de poera gedong Maspait. Deze pemangkoe's worden uit de krama desa door de godheid van deze poera door middel van een djero balijn aangewezen. De aangewezen persoon moet dan een wijding tot pemangkoe ondergaan alvorens hij de gamelan mag bespelen. Houdt de pemangkoe op krama desa te zijn, dan treedt hij ook af als pemangkoe. Bij de tempelfeesten verlaat de godheid van de poera gedong Maspait zijn kapel en zetelt onder den grooten waringin vóór de poera Penaleman. Bij deze optocht spelen de pemangkoe's de wijze „dang” op de gamelan slonding.

Volgens de verkregen inlichtingen kent men in Troenjan alleen de volgende spelen: redjang gespeeld door de dehe, verschillende soorten baris, peresoetri, gamboeh, de bovengenoemde barong beroetok, terwijl in de sasih kapat ook de Turksche schommel gebruikt wordt. Men heeft er geen wajang, ardja, djaoek, djanger, sangijang, légong.

De gewone gamelan heeft hier een naam: madoe sare madoe sari. Deze gamelan werd volgens de overlevering door den anak agoeng van Njalian weggenomen tegelijk met de lontar presasti (± 125 bladen). In deze lontar moet veel staan over godsdienst en adat. Na de verovering van Njalian door Kloengkoeng werden de gamelan en de lontar naar Tamanbali gebracht. Toen Tamanbali door Gianjar overwonnen werd, verhuisden de gamelan en de lontar naar Bangli. Eén der Banglische anak agoengs gaf de gamelan weer aan Troenjan terug, doch de lontar gaf hij aan Batoer om dezelfde

godsdienst en adat als Troenjan te volgen. Ik zal laten nagaan of die lontar bestaat en daarvan een afschrift laten maken.

Men bleek het verhaal van Kebo Hiwa te kennen. Men gelooft, dat Kebo Hiwa den weg van Troenjan naar boven naar de tegals gemaakt heeft. Ten oosten van de desa is een steen met zijn voetafdruk, maar zonder de teenen.

De begraafplaats ligt ten oosten van de desa. Men kan er niet te voet komen. De dooden worden per prauw naar de begraafplaats gebracht. De lijken worden in een ondiepe kuil gelegd, maar niet toegedekt met aarde; om het graf komt een laag bamboe-hek. De lijkbezorging (ngabèn) mag alleen geschieden in de sasihs dèsta en sada. Men gebruikt offers en een wadiah. Lijken of beenderen worden niet gebruikt, wel een pop gemaakt van jonge klapperblaren (boesoeng). Verbranding heeft niet plaats. De wadiah wordt na afloop in het meer gegooid.

Bij de begraafplaats heeft men een poera dalem sètra; er is geen pemangkoe; de kebajans, kebae's enz. zorgen voor de offers bij de feesten. Wel heeft men een djero penoenan, die door de godheid Ratoe Sakti Doekoeh Boedjangga, waarvoor een gedong ten westen van Troenjan is opgericht, wordt aangewezen uit de krama desa. De djero penoenan treedt alleen op bij gelegenheid van het ngabèn. Men gebruikt geen wijwater van de pedanda's maar van zijn sanggah kemoelaan.

De vijf desa's aan het meer noemt men de Bintang Danoe.

In Troenjan ontkent men van honden af te stammen. Volgens den poenggawa veronderstellen de lieden van Songan, dat zij afstammen van Empoe Reke (een houten beeld).

Men heeft in Troenjan 130 krama-desa. Krama desa wordt men, als men een deel van het desagrondbezit in bruikleen heeft. De doeloen desa bestaan uit: 2 kebajans, 2 kebae's, 2 kesinggoekans, 1 penjarikan, 1 pasek, 10 saings, 4 penggawa's, 16 titi tengah; dan volgt de krama desa die verdeeld is in 3 tèmpeks, nl. soemangèn, sanggaragoeng en balé-agoeng. De zes jongste krama desa heeten pider.

De penjarikan wordt uit de krama desa aangewezen door de godheid van de poera gedong Maspait door tusschenkomst van een djero balijan. De penjarikan is tevens pemangkoe van de poera Ida Ratoe Sakti Penjarikan, waarin de koperen platen met inscripties en de bovengenoemde lontar presasti bewaard worden. Het ambt van pasek is erfelijk van vader op oudsten zoon. De pasek is tevens pemangkoe van de poera-pasek in Troenjan.

Volgt een jongen zijn vader als krama desa op, dan wordt hij vrijgesteld van diensten totdat hij groot genoeg is om zijn dienstplicht te vervullen. De bijdragen in natura of geld moet hij echter geven. Onder de krama desa heeft men een krama troena onder een klian troena en een krama dehe onder een klian dehe. De jongelieden-vereenigingen hebben twee eigen balé's op het poera-erf van de balé-agoeng, waarin zij vergaderen.

Een jongen wordt troena als hij door den klian troena groot genoeg geacht wordt. Als criterium geldt het sirih kauwen, het goed kunnen weiden van vee. Dehe wordt een meisje als zij begint te menstrueeren. Men houdt op krama desa te zijn door: 1. overlijden; 2. door het in bruikleen gekregen desagrondbezit terug te geven; 3. als men geen ongehuwde kinderen meer heeft; 4. als men een achterkleinkind krijgt; 5. als men alleen vier dochters heeft; krijgt men binnen de twee jaar een zoon er bij, dan mag men weer krama desa worden.

Een afgetreden kebajan heet salain, een afgetreden kebae of kesinggoekan heet baki, een afgetreden andere krama desa heet penjada.

De twee oudste penggawa's heeten penggawa loewanan, de twee jongste heeten penggawa tebanan. De oudste kesinggoekan heeft kesinggoekantengen, de jongste heet kesinggoekan kiwe. De oudste kebae heet kebae tengen en de jongste heet kebae kiwe. De oudste = rechts = tengen; de jongste = links = kiwe.

Wordt een titi tengah een penggawa dan moet hij bij zijn sanggah kemoelaan een witte en een zwarte kip of haan offeren. Ditzelfde moet een penggawa die saing wordt, offeren in zijn sanggah kemoelaan. Wordt een saing kesinggoekan, dan offert hij een witte of een zwarte kip of haan bij de sanggar agoeng, die op het erf van de balé-agoeng staat. Wordt een kesinggoekan kebae, dan moet hij 5 kippen van 5 verschillende kleuren offeren bij de sanggar agoeng. Die kleuren zijn: poetih koening, poetih kéas, beroemboen, selem en bijing. In Troenjan beschouwt men wit = links en rechts = zwart. Wordt een kebae tot kebajan gewijd, dan heet dit bakti pawiba. In de balé-agoeng moeten geofferd worden 3 varkens, een geit, die nog nooit gejongd heeft, 40 eenden, 100 kippen. Van deze offers betalen de desa en de nieuwe kebajan ieder de helft. Zou de desa alleen de offers betalen, dan moet de nieuwe kebajan zijn aandeel van het desagrondbezit teruggeven. Aan-gezien er nu maar één kebajan is, zal in sasih karo de oudste kebae tot kebajan gewijd worden. Dit geeft een heele opschuiving onder de desa-autoriteiten.

Het was opvallend, dat bij mijn onderzoek alle desa-autoriteiten aanwezig waren. Alleen de gouvernementsklian zat op een afstand, alsof hij er niets mee te maken had. Dit bewijst weer eens hoe verkeerd wij gedaan hebben door een klian te benoemen die onze bevelen moet overbrengen, terwijl wij beter gedaan zouden hebben door één der desa-autoriteiten te gebruiken als schakel tusschen ons bestuur en de desa.

In Tjatoer wonen de Baliërs en in Lampoe de Chineëzen. De Chineëzen, die een erf hebben, zijn krama desa. Zij hebben meegeholpen aan de herstelling van de poera desa van Tjatoer. De bijdragen in natura en geld aan de poera desa worden door de Chineëzen ook betaald. De Chineesche mannen offeren niet in de poera desa, maar hun vrouwen wel. De desa heeft aan de Chineëzen een apart kerkhof

gegeven. Alle gehuwde Chineezen zijn lid van de bandjar-vereeniging. Bij overlijden helpen de Baliërs en Chineezen elkander over en weer.

Naar Pliatan voor de lijkverbranding van een oom van den perbekel; daarna naar Poedjoengkadja voor de lijkverbranding. Hier gebruikt men geen wijwater van de pedanda's. Een pandé wesi¹⁾, die verbrand werd, had vijf toempangs op zijn wadah. In Gianjar heeft een pandé wesi recht op zeven toempangs op de wadah. De offers worden verzorgd door de vrouwen, die geen menstruatie meer krijgen. Dat lijkt dus wat op de peremas van de poera Samoean-tiga in Bedoeloe.

Door den invloed van den poenggawa van Tegallalang hebben de families die moesten verbranden zich in twee kongsiërs vereenigd, die gezamenlijk de lijketoëns en offers betalen. Hierdoor heeft men een belangrijke bezuiniging verkregen. Aan contanten was per gezin slechts 1000 kèpèngs noodig; de andere benoedigdheden als rijst, klappers, varkens, eenden enz. zijn niet moeilijk te verkrijgen, vooral als men denkt dat door de patoes, die door de niet-verbranders wordt opgebracht, men rijst, klappers, atap, bamboe krijgt. De groote voordeelen van goedkoope lijkbezorging zijn: 1e. alle lijken worden verbrand, dus de schuld aan de dooden wordt afgedaan; dat geeft zielerust aan de overblijvenden; 2e. iedereen kan zonder bezwaar ngabèn en patoes trekken; vroeger konden alleen de rijken ngabèn en patoes trekken; de armen konden alleen patoes opbrengen zonder ooit iets terug te krijgen; 3e. geen gronden behoeven verpand te worden voor de kosten van het ngabèn; vroeger waren na een lijkverbranding ook alle bezittingen opgebrand (verpand, verkocht). Verder wordt door de regeling, dat er slechts eens in de drie jaar verbrand wordt, niet zooveel patoes als vroeger gevraagd, toen elk jaar verbrand mocht worden. Ook geeft de poenggawa aan de aspirant-verbranders een jaar van te voren in overweging om twee koetjits te houden; na een jaar zijn die groot; één wordt verkocht om aan contanten te komen; het andere varken wordt voor de gasten en de offers gebruikt. Een half jaar vóór de verbranding beginnen de families eendjes te houden, die tegen den tijd van het ngabèn volwassen zijn. Op deze verschillende manieren worden de contante uitgaven zooveel mogelijk gedrukt.

Naar Padangbaai... 's Middags naar de poera Penataran Pèd en de poera Djero Gdé Pèd. In den vorstentijd werden de personen, verdacht van weerwolverij, in een huis bij deze poera's gebracht. Waren het echte léjaks, dan stierven ze binnen eenige maanden door den invloed van de poera Djero Gdé. Tot nu toe gelooven de menschen in Gianjar nog, dat in November en December deze léjaks als vurige bollen over de zee aankomen; men bouwt dan de bekende paggers op alle wegen om deze slechte geesten te weren.

Op Noesa Penida legt men den eed af in de poera Penataran

¹⁾ Zie over hen dr. Goris in Mededeelingen van de Kirtya Lieftrinck-Van der Tuuk, afl. 1 (1929), blz. 41—49. — Noot van de commissie.

Pèd voor de bewoners van het westelijk deel en in de poera Medaoe voor het oostelijk deel.

In den vorstentijd stonden de perbekels rechtstreeks onder de verschillende poeri's te Kloengkoeng. Na onze komst werden twee poenggawa's aangesteld, later teruggebracht tot één districtshoofd.

Men treft alleen poengakans en eenige familieleden van den déwa agoeng aan in Mentigi, Sampalan en Batoenoenggoel; overal elders zijn uitsluitend kasteloozen.

Het is merkwaardig, dat op dit eiland de bamboe vuurzaag bekend is, terwijl die in Bangli, Kloengkoeng en Gianjar onbekend is.

September 1932.

Naar grens Boelèlèng en de Goenoeng Panoelisan, waar het tjatoer of njatoer-moeka-feest van de poera tegeh Goenoeng Koripan gehouden werd. Dit feest wordt eens in de tien jaar gegeven op Redité Manis van de Woekoe Warigadèan. Als offerdieren gebruikt men vier karbouwen, verder eenden, kippen, kidangs, schubdieren; maar geen varkens. De desa's Tjatoer, Soekawana, Kintamani en Bantang zorgen voor deze poera.

Het poerabestuur bestaat uit: 2 kebajan, 4 kebaoe, 2 kesinggoekan, 5 penakoean, 6 pengelanan, 4 klian desa.

De gewone odalan valt op poernama van sasih kapat. De tempel tegenover deze poera heet Poera Dehe Toewa.

Ik trof hier ook een eigenaardige gamelan aan, nl. de kembang kirang van desa Soekawana, bestaande uit: twee 8-bladige gangsa djongkok, twee 4-bladige gangsa djegogan, vier 4-bladige gendèr gantoeng, een kempoel, twee kendang, vier klèntangan, een petok, vier tjèngtjèng. Deze gamelan mag alleen in de tempels bespeeld worden.

Met den déwa agoeng, den sedahan agoeng naar Sampalan-klod om het ontslag te regelen van den klian-soebak I Wajan Kantor, die tegen den pengloerah allerlei onware aanklachten had ingediend. Tegen de benoeming van dit jongmensch, dat de H. I. S. heeft afgehoopen en dat daarna magang bij den déwa agoeng is geweest, heb ik reeds vroeger bezwaar gemaakt, doch daar de krama soebak hem verkozen had, werd hij toch benoemd. Nu werd hij wegens ongeschiktheid ontslagen. In zijn plaats kozen de krama soebak Nang Sekar, een landbouwer wiens sawahs heelemaal aan het eind van de leiding liggen. Deze zal dus wel zorgen dat er steeds voldoende watertoevoer zal zijn. Men leert hieruit, dat men het beste doet om de waterschappen voor hun eigen belangen te laten zorgen, zonder bemoeienis van hogere hoofden, die hun vriendjes dikwijls aan een goed baantje willen helpen.

Met den controleur van Tabanan, den poenggawa van Kintamani en Ida Madé Hadipta naar Troenjan om de wijding van den oudsten kebaoe tot kebajan bij te wonen. Men noemt dit menoenggang goenoeng.

De kebaoe moet eerst drie dagen met zijn vrouw in de balé-agoeng

verblijven, waar de krama desa allerlei offers geleverd heeft. Daarna volgt de wijding. De kebae en zijn vrouw hebben om hun hoofd lappenzijde, met een touwtje vastgebonden; aan dit touw hangen siri-bladeren, waarop kalkteekeningen aangebracht zijn. De kebae krijgt een streng garen en kèpèngs om den hals; hieraan wordt hij door de vrouwelijke balijan voortgeleid. Zijn vrouw volgt hem, omringd en geleid door de desa-waardigheidsbekleeders. De balijan heeft een priesterbel in de hand; zij luidt die bel niet op de elegante manier van de pedanda's. Eerst gaat de optocht naar de sanggar-agoeng op het erf van de balé-agoeng; daarna gaat men naar de poera Penaleman. Vóór de méroe, waarin het groote beeld van Ratoe Sakti Pantjer ring Djagat staat, zijn de offers opgesteld. Van tevoren heeft een deel van de desa-autoriteiten reeds een deel van de offers in de méroe gebracht. Men doet dit blootshoofds, de hoofd-doeken worden afgenomen. Bij de offers liggen oude geweven kleedjes, gemaakt van eigen gesponnen katoenen draad, z.g. kebalijan. Er is ook een ijzeren winkelhaak bij, die alleen gebruikt wordt bij het feest in de sasih kapat en bij het aannemen van desa-autoriteiten. Twee dagen na het feest wordt de haak aangeboden aan Sanghiang Widi om mee te deelen, dat alles goed verlopen is. De bevolking veronderstelt dat het groote beeld staat op de Naga Basoekih; ik meen dat achter tegen het beeld nog een staart van de Naga te zien is. Ik betwijfel, of het groote beeld van steen is, daar het achter-over leunt tegen de méroe. Een steenen beeld van die grootte zou de méroe omverdrukken. Het lijkt mij eerder toe van hout te zijn. Na de aanbieding van de offers in deze poera doet men hetzelfde in de poera Ratoe Sakti Dalem Dasar Dewa Ajoe, poera Ngoerah Pasek, poera Ratoe Sakti Medroewe Gama, poera R. S. Goenoeng Mas, poera R. S. Boedjangga en nog eenige andere tempels. Daarna gaat de nieuwe kebajan met zijn vrouw naar huis; hij moet nog een maand en een week in een balé-soesoetjian verblijven; hij mag niet in zijn gewone balé komen. De angkloeng, die men hier bespeelde, heeft een anderen klank dan die in de vlakke. De klank lijkt meer op die van een gendèr.

17 October 1932.

Naar Gianjar voor de rol; daarna naar Penelokan en Kedisan; geroeid naar Troenjan. Het feest van de poernama sasih kapat was in vollen gang. Een afschrift van de lontar uitgereikt aan de desa, het origineel van deze lontar afkomstig van Troenjan is nu in Batoer. De bevolking was zeer blij met de lontar, die dadelijk bewierookt werd. Hieronder laat ik de aanteekeningen volgen, die de heer W. Spies van dit feest gemaakt heeft¹⁾. Troenjan is een

¹⁾ Deze aanteekeningen zijn reeds opgenomen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel 73 (1933), blz. 220—248, onder den titel „Das grosse Fest im Dorfe Trunjan”, en worden hier derhalve weggelaten. Ze zijn voorzien van aanteekeningen van dr. R. Goris, welke men vooral niet verzuime te raadplegen. — Noot van de commissie.

van de desa's, genaamd bintang danoe. De bevolking beweert moela pasek¹⁾ te zijn. Er zijn hier geen nieuwe families ingetrokken zooals in Abang en Songan. Allen schijnen tot één bangsa te behooren in tegenstelling met Abang, waar men o.a. de volgende bangsa's vindt: Tjelagi, Tangkas, Pandé, Goenaksa, Pasek, Bendèsa, Taro-ireng, Watoedingding²⁾. In Songan vindt men hoofdzakelijk Taro-ireng. De poera poeseh van Songan, die niet in de desa Songan ligt doch aan den weg over den kraterwand naar de kust, heet ook Taro-ireng. In Troenjan kent men geen lijkverbranding. De lijken worden per boot, dikwijls in kleine badé's, naar de begraafplaats gebracht, die achter een uitstekende rots gelegen is. Daar worden de lijken zeer oppervlakkig begraven. Volgens de menschen doen zij dit omdat er niet voldoende aarde is. Voordat men naar de begraafplaats gaat offert men eerst bij een groot rotsblok, dat Djong Bali heet.

Men schijnt in Troenjan vier godheden te vereeren. In de poera Penaleman (Dalem Sakti) is in de méroe een vier meter hoog beeld, dat wit gekalkt schijnt te zijn (met zegt dat het beeld elk jaar met rijstwater ingesmeerd wordt). De méroe en twee hoopen grove groote steenen, die links en rechts voor de méroe staan, rusten op een groote paras-slang, die onder overal doorloopt en waarvan de staart misschien achter het groote beeld eindigt (het beeld leunt op de staart of emaneert daaruit). Tusschen de beenen heeft het beeld een zittende andere menschen-figuur, dat zeer beschadigd is. In de rechter hand draagt het groote beeld een knuppel en de andere arm hangt stijf langs het lichaam naar beneden. Lange krullende haren hangen van het hoofd op den rug neer. In dit beeld wordt vereerd de godheid Déwa Ratoe Gdé Pantja ring Djagat. In deze zelfde méroe bewaart men 25 tot 30 maskers, zeer primitief en meestal ongeverfd, grof gesneden, waarvan drie zeer oud schijnen te zijn en een bijzondere rol spelen.

De tweede godheid in dezen tempel is Déwa Ratoe Ajoe. Zij huist in de tweede kleine méroe. Hier is echter geen beeld voorhanden. In de poera Kentelgoemi, boven het dorp gelegen, worden in de eene méroe de twee andere godheden bewaard en nog eenige heiligdommen: Betara Keker (een bronzen haan met een loewak (tijger?) op den rug); Betara Kioeh (een gouden kip uit bladgoud gesmeed, echt primitief); 2 artja's (ramboet sedana met mooie eenvoudige gouden gezichten en lichamen uit zilverblik); Pekekek of Sekartadji (een bronzen wiel met houten spaken met goud-versieringen en daaraan hangende zilveren gedreven platen met stier en garoeda relief), dit gedragen op een lansstok.

Het dorpsbestuur is reeds beschreven, alleen heeft men nog een djoeroe-poedji-sada. Gedurende de feestdagen spelen de

¹⁾ Verg. nr. 6 van dr. Goris' in de vorige noot vermelde aantekeningen. — Noot van de commissie.

²⁾ Verg. aant. 7 van dr. Goris, en verder hieronder, blz. 394 vlg. — Noot van de commissie.

sekehe troena en sekehe dehe, die ieder een eigen klian hebben, een groote rol. Deze rol is meestal ondergeschikt en doet denken aan een bediendenfunctie: zooals het halen en wegbrengen van materialen, het reinigen van heilige voorwerpen, het maken van offers, pëndjors, enz.

[Hier volgt het dagboek van den heer W. Spies van 14—18 October 1932, opgenomen in Tijdschrift Bat. Gen. 73 (1933), blz. 227—248].

November 1932.

Aan den perbikel van Songan werden eenige inlichtingen gevraagd, als volgt:

Vroeger was in Songan een gamelan slonding. Toen men een andere gamelan maakte, kwam men metaal te kort voor de trompongs; men heeft daarvoor de metaalstukken van de slonding versmolten om daarmee de trompongs te maken.

De desa Songan lag vroeger in Kendal, waar nu nog de poera poeseh genaamd Taroeireng of Kajoe Selem staat. Dit duidt dus op een totemboom.

De naam Troenjan beteekent penghabisan = einde. Het woord komt van oenja = habis. Abang werd op Troenjanssch gebied gesticht door lieden, afkomstig van Abang Karangasem. Daarna vestigden zich hier de vluchtelingen uit Batoedingding, een desa boven Tianjar, dat door Karangasem veroverd werd. Op de oorspronkelijke plaats van desa Batoedingding vindt men nu alleen nog maar de poera Batoedingding. Deze nieuwe bewoners vormen de bandjar Abang-Batoedingding. Daarna werd Abang door Karangasem aangevallen. De perbikel van Songan kreeg van den anak agoeng van Bangli opdracht om de Karangasemers te verjagen, hetgeen hem gelukte. Een deel van zijn volgelingen vestigde zich in Abang en vormde de bandjar Abang-Songan.

De oorzaak dat de menschen van Palek ook in Troenjan komen bidden, zit in het volgende gebeurde: Vroeger was er een desa Moenti, met drie onderhoorige gehuchten, nl. Palek, Pedahan en Panek, die onderworpen waren aan Bangli. Daarop veroverde Karangasem deze vier nederzettingen. De goden en de presasti van Palek werden door de gevluichte bevolking aan Troenjan in bewaring gegeven. Later wilde Troenjan die goden en presasti niet meer teruggeven. Hierover ontstond een rechtszaak, die door Troenjan gewonnen werd.

Ten oosten van Songan staat de poera Oeloen Danoe, die vereerd wordt door Bangli, Kloengkoeng, Gianjar, Badoeng, Tabanen en Mengwi. Karangasem en Boelèlèng vereeren een pesimpangan van de poera Oeloen Danoe, die in de poera Batoer staat. Eens in de 10 jaar werd een karbouwenoffer aan het Batoermeer gegeven, teneinde voldoende water voor de sawahs te krijgen. Dit offer heet pekelem Mantja Bali Krama en bestond uit vijf karbouwen, waarvan één in het noorden, één in het zuiden, één in het oosten, één in het westen en één in het midden van het meer werden

neergelaten. Die in het midden werd eerst naar boven getild en dan pas naar beneden gelaten. Behalve Djembrana doen alle landschappen aan dit offer mede. De poenggawa herinnert zich, dat het laatste offer in 1920 gegeven werd. De termijn is dus al twee jaar langer dan volgens de traditie geoorloofd is. Om de 10 jaren moet dit feest beurtelings gegeven worden in de poera Oeloen Danoe en in de poera Djati. Het offeren geschiedt in de poera Oeloen Danoe op poernama sasih kapat en in de poera Djati op poernama sasih kase.

Het desabestuur in Songan bestaat uit deze 6 doelen desa: 2 kebajans, 2 kebae's, 2 kesinggoekans; verder: kraman nambelas, 2 piders, daaronder de krama desa. De naam p i d e r komt van i d e r, nl. het ronddelen van de toewak en arak na de sembahjang.

Men wordt krama desa als men huwt. Men verliest het lidmaatschap door: 1. den dood; 2. ontbinding van het huwelijk; 3. als men geen ongehuwde kinderen meer heeft; 4. als een kleinkind in het huwelijk treedt; 5. als men vier dochters heeft; krijgt men later een zoon, dan mag men weer lid worden; 6. als men ongeneeslijk ziek is; 7. als men een ziekte heeft, waardoor men vol wonden zit.

Hieronder geef ik eenige woorden, die in Songan afwijken van het gewone Balisch:

deur = bangkong
 boven = baboean
 buiten = moesan
 vlug = malèntang
 zien = ladjoen
 rijp van vruchten = maroengoen-roengoen
 ondiep van water = baboek
 diep van water = andjan
 eten = nagok
 staat een aanplant er slecht bij, dan noemt
 men dat: saloedlara
 karbouwen- of koeientouw = ketekikan
 weggaan = endoeh
 kain = sèmpèt.

December 1932.

Aan den perbikel van Tampaksiring inlichtingen gevraagd over de erfopvolging in desa Boekit. Hij vertelde, dat vóór onze komst de vader iedere willekeurige zoon als sentana kon aanstellen. Na den dood van den poenggawa Tjokorde Gdé Oka ± 1907 waren zijn kinderen nog te klein, zoodat de mantja I Dewa Poetoe Pasek tijdelijk met het poenggawaschap belast werd. Dit districtshoofd gaf op last van den controleur van Gianjar bevel, dat voortaan, evenals in de lager gelegen streken, bij de triwangsa de oudste zoon en bij de kaoela de jongste zoon als sentana moest optreden. Aan dit bevel heeft de perbikel streng de hand gehouden. Deze inlichtingen dienen ter verduidelijking van de passage in het boek van Dr. Korn blz. 522 regel 10 en volgende van onderen.

April 1933.

Naar Tegallalang en met den poenggawa langs den nieuwen weg naar Pedjengadji; daarna verschillende kwesties besproken met den perbikel, klians en sedahan-abijan.

De poenggawa vertelde, dat hij van desa Semage in Mengwi de volgende adat kende. Als een getrouwde man 's avond thuis komt, dan vraagt hij bij de poort gekomen eerst, of er iemand is. Antwoordt zijn vrouw of krijgt hij geen antwoord, dan gaat hij pas binnen. Antwoordt een mannenstem, dan vraagt de thuiskomende wie die persoon is. Deze zegt wie hij is. Daarna gaat de echtgenoot naar het huis van den anderen persoon en gaat daar binnen. Hij zegt tegen de vrouw, dat haar man bij zijn vrouw slaapt en dat hij daarom maar bij haar blijft. Deze regel bestaat alleen voor desagenooten.

De poenggawa vertelde verder, dat op den dag van de odalan van de poera Samoean Tiga in Bedoeloe elke man van buiten de desa bij een vrouw van Bedoeloe mag slapen. Men moet alleen geen vrouw van hogere kaste nemen. De echtgenooten mogen hiertegen geen bezwaar maken. Dit is de reden, waarom de poeribewoners geen padmi uit Bedoeloe willen nemen.

De poenggawa vertelde, dat in Kediri (Tabanan) een spel bestaat, dat adar heet. Hierbij dansen eenige meisjes. Als iemand uit het publiek één der meisjes aardig vindt, koopt hij wat snoeperij en vraagt hij aan den klian sekehe adar of hij het meisje ontmoeten mag. Hij verwijdert zich en wacht op een donkere plek. De klian brengt het meisje. De man geeft haar de koekjes en hij mag haar afzoenen en knuffelen. Hij mag haar echter niet beslapen.

De poenggawa deelde mede, dat in desa Lénék (Oost-Lombok) elke man, ook van buiten de desa, 's avonds een huis mag binnengaan. Is de vrouw alleen thuis, dan mag hij bij haar slapen. Hij zet dan alleen de sapoelidi bij den ingang van het erf. De echtgenoot mag dan niet thuis komen.

Het zal goed zijn om deze mededeelingen te controleeren.

In desa Poewakan (Tegallalang) worden de lijken begraven en niet verbrand.

In desa Belong heeft men een poera bedoegoel. Deze tempel heeft echter niets met de bevloeiing te maken. De desa zorgt ervoor. Men vraagt hier wijwater voor het vee. In Djasan vraagt men het wijwater voor het vee in de poera Djabakoeta ten noorden van het dorp.

Voor de poort van de poera poeseh baléagoeng van Djasan heeft men een titigonggang. Hierover mogen de menschen niet loopen. Alleen als de goden uitgaan mogen de draagstoelen eroverheen gedragen worden. Men zweert een eed uit vóór de titigonggang. Daarna wordt het lontarblad, waarop de eed geschreven staat, in de kuil onder de titigonggang begraven.

In de poera dalem van Pedjengadji, in de poera melanting van Tegallalang en in de poera poeseh van Djasan vindt men

kapellen met twee toempangs. Volgens Goris noemt men dit toempang asa (één toempang). Meestal is het aantal toempangs oneven, dus 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13.

In de poera baléagoeng van Djasan worden de offers in de rechtsche of oostelijke baléagoeng gelegd, terwijl in de linksche of westelijke balé pasamoean de krama desa vergadert. Dit duidt dus op een tweedeeling, waarbij rechts en oostelijk belangrijker zijn dan links en westelijk.

Geloopt naar Bajoeng Gdé. De toegangspoort tot de poera desa is overdekt; links en rechts vóór en achter de deur zijn twee banken. Deze poort heet kori jang (sang) apit; deze komt veel voor in de bergstreken. De dorpsvergaderingen worden op het plein buiten de poera gehouden. Het merkwaardige is, dat de linker baléagoeng gebruikt wordt bij het offeren. Aan de rechterzijde staat een balé pegat, waar men de offers gereed maakt. In dit geval zou dus links voorgaan bij rechts. De doeloen desa volgen echter den regel, dat rechts gaat boven links. De oudste kebajan, kebae, enz. zit rechts, de jongere idem links.

Men viert hier geen galoengan; alleen als deze dag samenvalt met poernama, is er een offerfeest. Normaal wordt poernama echter ook al gevierd. Het komt mij voor, dat galoengan hier geïmporteerd is.

Er is hier een titigonggang; de eed wordt hier niet bij de titigonggang gezworen. De eed bij echtscheiding wordt in de balépegat uitgezworen, de andere eeden bij de sanggah agoeng, staande op het plein tusschen balé agoeng en balé pegat. Deze sanggah moet uit vier levende stijlen en een bamboe zetel bestaan, terwijl daar beneden een steen ligt.

Wil een echtpaar scheiden, dan rapporteert dit het geval aan den kebajan en den perbikel. Deze probeeren de zaak bij te leggen. Lukt dit niet, dan wordt een desavergadering belegd. Weer wordt getracht man en vrouw te verzoenen. Mislukt dit, dan wordt besloten, dat man en vrouw van elkaar af mogen gaan, maar zij moeten beloven om elkaar steeds als familie te beschouwen. Zij beëdigden deze belofte in de balé pegat. Kan de zaak in de vergadering niet minnelijk geschikt worden, dan wordt de kwestie aangegeven bij den poengawa, die een proces-verbaal opmaakt, teneinde den Raad Kerta te doen beslissen.

De verjaardag van het vee valt op Toempek Kandang. Men geeft echter geen wijwater aan het vee.

De tegals van Bajoeng Gdé zijn verdeeld in 4 soebaks: 1. Peloe-doe met de poera Tjekandik (alleen een grasveld zonder gedong of wat; men noemt dit meretiwi); 2. Dadijah Oemah met de poera Poewadji (afgepaggerd), verder niets, dus ook meretiwi); 3. Selembe met de poera Selembe (hier is een gedong); 4. Poekoeh met de poera Gesah (geen pagger, meretiwi).

Het ngoesaba valt bij den overgang van sasih kapat naar sasih kelima. De troena's en de dehe's vieren dit feest eerst in de poera

dalem Poerwa. Daarna viert de krama desa dit feest door offers in de poera penataran balé agoeng.

Bij het begin van het huwelijk zijn man en vrouw en de vader der bruid sebel. Man en vrouw mogen niet buitenshuis komen. De vader mag niet in de poera's komen. De man moet eerst een toembakan, bestaande uit een stier, aan de krama desa geven. Daarna moet hij een varken aan zijn schoonvader geven. Dit varken wordt geslacht en de krama desa worden uitgenoodigd. Daarna wordt kennis gegeven aan de godheid van de poera dalem Setre. Dit heet atoerang pemeragat mekoerenan. Daarna moet het echtpaar gedurende elf dagen mebrata. Zij mogen niet naar de poera's en naar de tegals ten noorden en oosten van de desa, wel naar de zuidelijke en westelijke bouwvelden (hier dus weer de tweedeeling) gaan.

De bewoners van Bajoeng Gdé en Batoer beschouwen zich als afkomstig van eenzelfde oorsprong (menjama toegelan), Batoer mag geen vrouwen van Bajoeng Gdé nemen en omgekeerd. Bij verkoop van grond berekent men elkaar over en weer slechts den halven koopprijs. Najoeng Gdé brengt ook offers naar de poera tegeh Koripan (Goenoeng Panoelisan).

Als iemand sterft is de heele desa sebel. Na de begrafenis is dit over, behalve voor de naaste familieleden, die 12 dagen sebel blijven. Men kent hier geen lijkverbranding. Het lijfkeest, dat zoo-veel tijd na de begrafenis gegeven kan worden als men wil, heet mebijetanem. Het offer bestaat uit een koe of stier als het voor een vrouw is, en uit een stier als het een man betreft. Men vraagt hierbij familie en kennissen. Het is geen desazaak.

Men heeft hier geen bandjarpatoes.

Als de desa sebel is, wordt geen galoengang gevierd, al valt die samen met poernama. Als spelen kent men hier alleen baris perisi, — toembak, — dadap en voor de kleine kinderen baris djodjor met lansjes. Wajang, ardja, légong, djoged enz. zijn hier onbekend.

Zijn er 2 zoons, dan erven zij ieder de helft. Zijn er 3 zoons, dan erven de oudste [en de jongste] evenveel; de middelste krijgt de helft van hun aandeel; dus 1, 2 en 3 erven respectievelijk $\frac{2}{5}$, $\frac{1}{5}$ en $\frac{2}{5}$. Dochters krijgen geen aandeel als er zoons zijn. Zij worden door de broers onderhouden. Sterft een man en laat hij een weduwe en minderjarige dochter achter, dan beheert de weduwe de nalatenschap, zoolang zij niet hertrouwt en op het erf blijft wonen. Is de dochter huwbaar geworden, dan wordt eerst een man voor haar gezocht in de mannelijke linie tot den zesden graad. Wil geen van hen haar trouwen, dan mag het meisje zelf kiezen. Bij dit inhuwen houdt de man zijn mannelijke rechten. Dus niet als bij het njeboerin-huwelijk, waarbij de man vrouw wordt en de vrouw man.

Deur met 2 bladen = kori; deur met 1 blad = geledegan; schuifdeur = djelanan.

De noordelijkste roewang van de balé agoeng is afgesloten. Hier

liggen 10 steenen. Zou dit op de voorouders wijzen? Aan het noord-einde van de balé agoeng hangt een koelkoel.

Wordt een tweeling geboren bestaande uit jongens of meisjes dan is de desa sebel. De ouders moeten een varken en de krama desa twee varkens offeren aan de poera desa. Daarna moeten de ouders nog een varken offeren voor het erf. Daarna gaat de godheid van de poera desa wijwater in een of andere desa koopen voor 10100 kèpèng. Wordt een tweeling, bestaande uit een jongen en een meisje, geboren, dat wordt het huis met moeder en kinderen overgebracht naar het kerkhof voor 42 dagen. De offers zijn grooter en bij de varkens komt een karbouw. Er wordt een pedanda bij het balik soempah gehaald. Bij jongens- of meisjestweeling volstaat men met een sirempoe. Voor het beëindigen van elk offerfeest vraagt men tirtè aan de gedong palinggih Betara Maspait. Vraagt iemand van een andere desa wijwater, dan geschiedt dit door een in trance verkeerende persoon in de balé paroeman aan de gewenschte godheid.

Gegaan naar Langgahan om een weeskamerzaak van een overleden Chinees te regelen. Het blijkt, dat de Chineesche peranakanvrouwen haar tanden laten vijlen. Sommige chineesche mannen doen het ook. De Chineezen zijn krama desa, krama bandjar patoes; zij hebben sanggahs op het erf en binnenshuis hun chineesch altaar. Zij doen mee aan de viering van galoengan en koeningan.

